

Województwo
Śląskie

Załącznik nr 1
do Uchwały nr 2717/190/VI/2020 Zarządu Województwa Śląskiego
z dnia 25.11.2020 r.

Regionalna Polityka Rewitalizacji Województwa Śląskiego

PROJEKT

Katowice 2020

Dokument opracowany przez:

Referat Regionalne Centrum Analiz i Planowania Strategicznego (RCAS)

Departament Rozwoju Regionalnego

Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego

tel. 32 77 99 115

e-mail: rcas@slaskie.pl

Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego

ul. Ligonía 46; 40-037 Katowice

www.slaskie.pl

Spis treści

Wstęp	4
Uwarunkowania zewnętrzne.....	6
Uwarunkowania wewnętrzne wynikające z zapisów Strategii Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2030”	11
Ogólna diagnoza społeczno-gospodarcza oraz przestrzenna - wybrane zagadnienia	12
Obszar społeczny	13
Obszar przestrzenno-techniczny	19
Obszar środowiskowy.....	22
Obszar gospodarczy.....	23
Podsumowanie	28
Diagnoza specyficzna.....	30
Obszary zdegradowane i rewitalizacji określone w dokumentach lokalnych na terenie województwa śląskiego.....	30
Przemysł tradycyjny i tereny poprzemysłowe.....	33
Analiza SWOT	39
Zidentyfikowane specyficzne problemy procesu rewitalizacji w regionie	41
Obszar interwencji w aspekcie rewitalizacji - zróżnicowanie poziomu problemów rewitalizacyjnych	43
Cele i działania.....	46
Cele operacyjne i działania	46
Terytorialny wymiar podejmowanych działań	49
Kluczowe projekty	51
Kryteria wyboru innych istotnych projektów rewitalizacyjnych	54
System wdrażania.....	55
Ramy finansowe	59
System monitoringu	61
Aneks metodologiczny	63
Spis rysunków, wykresów, tabel i map.....	67

Wstęp

Obszar województwa śląskiego od czasów rewolucji przemysłowej opierał swoją przyszłość na branżach związanych z eksploatacją i przetwórstwem surowców naturalnych, w szczególności węgla kamiennego, będąc głównym obszarem rozwoju przemysłu na obszarze dzisiejszej Polski. W tym czasie budowano wiele zakładów przemysłowych, w których znajdowała zatrudnienie miejscowa ludność. Pod koniec XX wieku industrializacja regionu znacząco wyhamowała, wiele zakładów przemysłowych zostało przeznaczonych do restrukturyzacji lub likwidacji. Efektem tego było pojawienie się licznych obiektów oraz terenów poprzemysłowych. Wyzwaniem, z jakim borykają się obecnie miasta w regionie, jest ponowne przywrócenie tych terenów „do życia”, co często wiąże się z ogromnymi kosztami i trudnościami wynikającymi ze skomplikowanej struktury własności.

Odpowiedzią na wyzwania związane z obiektami i terenami poprzemysłowymi (tzw. *brownfields*) powinna być szeroko rozumiana rewitalizacja, która zgodnie z ustawą o rewitalizacji „stanowi proces wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych, prowadzony w sposób kompleksowy, poprzez zintegrowane działania na rzecz lokalnej społeczności, przestrzeni i gospodarki, skoncentrowane terytorialnie, prowadzone przez interesariuszy rewitalizacji na podstawie gminnego programu rewitalizacji”. W przypadku województwa śląskiego proces rewitalizacji jest o wiele bardziej złożony, gdyż negatywne zjawiska społeczne są często efektem kryzysu na innych płaszczyznach i wynikają ze zmian strukturalnych zachodzących w regionie, silnie warunkowanych przez czynniki zewnętrzne. Ponadto duża część terenów zdegradowanych jest niezamieszkała. Jednocześnie tereny poprzemysłowe, zwłaszcza występujące w większych skupieniach, mają istotny społecznie, negatywny wpływ na społeczności lokalne, a w wybranych przypadkach mogą powodować dalsze pogłębianie się regresu funkcjonalnego w ich otoczeniu. Zaniedbana przestrzeń zniechęca do aktywności społecznej, jednocześnie stanowić może miejsce potencjalnego wzrostu przestępczości. Tereny zdegradowane wraz z ich otoczeniem cechują się również wyzwaniami gospodarczymi i społecznymi, w tym np. związanymi z ponadprzeciętną liczbą osób lub grup społecznych dotkniętych ubóstwem oraz wykluczeniem społecznym. Rewitalizacja w województwie śląskim powinna zatem stanowić część procesu głębokiej transformacji społeczno-gospodarczej, ukierunkowanej na poprawę warunków życia mieszkańców.

Biorąc pod uwagę złożoność zagadnień rewitalizacyjnych oraz ramy prawne i formalne związane z terminologią w niniejszym dokumencie przyjmuje się następującą logikę stosowania kluczowych pojęć związanych z procesem rewitalizacji:

- obszar zdegradowany - obszar gminy znajdujący się w stanie kryzysowym z powodu koncentracji negatywnych zjawisk społecznych oraz co najmniej jednego negatywnego zjawiska w ramach następujących wymiarów: gospodarczego, środowiskowego, przestrzenno-funkcjonalnego, technicznego¹, wyznaczony w lokalnym lub gminnym programie rewitalizacji;
- teren zdegradowany - teren poprzemysłowy, pogórnicy, pokolejowy, pousługowy lub powojenny, który wymaga podjęcia działań rekultywacyjnych i/lub rewitalizacyjnych, który objęty jest obszarem zdegradowanym w odpowiednim LPR lub GPR lub występuje poza nim;

¹ Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji - Dz.U. 2015 poz. 1777

- obszar rewitalizacji - obszar obejmujący całość lub część obszaru zdegradowanego, cechujący się szczególną koncentracją negatywnych zjawisk, na którym z uwagi na istotne znaczenie dla rozwoju lokalnego gmina zamierza prowadzić rewitalizację²;
- teren wymagający rewitalizacji - teren nieobjęty obszarem rewitalizacji, ale wyróżniający się występowaniem negatywnych zjawisk przestrzennych lub społecznych lub gospodarczych lub środowiskowych, i również wymagający podjęcia intensywnych działań rewitalizacyjnych, w tym takich, które mogą uzyskać wsparcie w ramach działań podejmowanych na poziomie regionalnym lub krajowym.

Na etapie tworzenia dokumentu prowadzono konsultacje, m.in. w postaci spotkań branżowych i warsztatów, w których uczestniczyli m.in. przedstawiciele środowisk naukowych, jednostek samorządu terytorialnego oraz organizacji pozarządowych. Celem warsztatów było wskazanie potrzeb i problemów związanych z rewitalizacją, a także funkcji, jakie powinien pełnić dokument Regionalnej Polityki Rewitalizacji Województwa Śląskiego. Uczestnicy spotkań podkreślali potrzebę zdiagnozowania natężenia zjawisk kryzysowych o różnym charakterze w skali całego województwa, co znalazło w dokumencie odzwierciedlenie w postaci wyznaczenia Obszaru Interwencji w aspekcie rewitalizacji.

Regionalna Polityka Rewitalizacji Województwa Śląskiego wpisuje się w zapisy dokumentów krajowych, takich jak: Strategia na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju, Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030, Program dla Śląska, Krajowa Polityka Miejska oraz jest spójna z polityką Unii Europejskiej na lata 2021-2027. Zapisy przedstawionego dokumentu dedykowane są gminom miejskim oraz miejsko-wiejskim. Zasady i kierunek rozwoju gmin wiejskich wskazane zostały w Strategii Rozwoju Obszarów Wiejskich Województwa Śląskiego do roku 2030.

Kluczowe wyzwania związane z zagadnieniem rewitalizacji i terenów zdegradowanych zostały wskazane w Strategii Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2030” natomiast niniejszy dokument ma na celu uszczegółowić działania i sposób rozwiązania problemów związanych z rewitalizacją.

² Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji - Dz.U. 2015 poz. 1777

Uwarunkowania zewnętrzne

Polityka Unii Europejskiej na lata 2021-2027

Zagadnienie rewitalizacji zostało uwzględnione w polityce Unii Europejskiej na nowy okres programowania 2021-2027, która opierać się będzie na pięciu celach tematycznych:

- Cel Polityki 1 – bardziej inteligentna Europa dzięki wspieraniu innowacyjnej i inteligentnej transformacji gospodarczej;
- Cel Polityki 2 – bardziej przyjazna dla środowiska niskoemisyjna Europa dzięki promowaniu czystej i sprawiedliwej transformacji energetyki, zielonych i niebieskich inwestycji, gospodarki;
- o obiegu zamkniętym, przystosowania się do zmiany klimatu oraz zapobiegania ryzyku i zarządzania ryzykiem;
- Cel Polityki 3 – lepiej połączona Europa dzięki zwiększeniu mobilności i udoskonaleniu regionalnych połączeń teleinformatycznych;
- Cel Polityki 4 – Europa o silniejszym wymiarze społecznym – wdrażanie Europejskiego filaru praw socjalnych;
- Cel Polityki 5 – Europa bliżej obywateli dzięki wspieraniu zrównoważonego i zintegrowanego rozwoju obszarów miejskich, wiejskich i przybrzeżnych w ramach inicjatyw lokalnych³.

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i Funduszu Spójności określa cele szczegółowe związane z rewitalizacją dla CP5, tj.:

- wspieranie zintegrowanego rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, dziedzictwa kulturowego i bezpieczeństwa na obszarach miejskich;
- wspieranie zintegrowanego lokalnego rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, dziedzictwa kulturowego oraz bezpieczeństwa, w tym na obszarach

Kwestie związane z rewitalizacją znalazły ponadto odzwierciedlenie w poszczególnych celach szczegółowych w ramach:

- CP1 - rozwijanie umiejętności na rzecz inteligentnej specjalizacji, transformacji przemysłowej i przedsiębiorczości;
- CP4 - zwiększenie integracji społeczno-ekonomicznej marginalizowanych społeczności, migrantów i grup w niekorzystnej sytuacji poprzez zintegrowane działania obejmujące mieszkalnictwo i usługi społeczne.

W styczniu 2020 r. Komisja Europejska zaproponowała mechanizm sprawiedliwej transformacji, który stanowi element Planu inwestycyjnego na rzecz Europejskiego Zielonego Ładu. Rolą mechanizmu ma być łagodzenie skutków społecznych i gospodarczych w procesie transformacji w kierunku neutralności klimatycznej poprzez koncentrację wydatków z budżetu Unii na szczeblu regionalnym na celach społecznych i klimatycznych. Jednym z jego mechanizmów jest Fundusz na rzecz Sprawiedliwej

³ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiające wspólne przepisy dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego Plus, Funduszu Spójności, Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji i Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego, a także przepisy finansowe na potrzeby tych funduszy oraz na potrzeby Funduszu Azylu i Migracji, Funduszu Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Instrumentu na rzecz Zarządzania Granicami i Wiz

Transformacji (FST), który wspiera cel „Inwestycje na rzecz zatrudnienia i wzrostu” we wszystkich państwach członkowskich. Działania, które mogą być wspierane z FST to m.in.: inwestycje produkcyjne w MŚP prowadzące do dywersyfikacji gospodarczej i restrukturyzacji ekonomicznej; inwestycje w tworzenie nowych przedsiębiorstw, w tym poprzez inkubatory przedsiębiorczości i usługi konsultingowe, inwestycje w regenerację, dekontaminację i renaturalizację terenów oraz projekty zmieniające ich przeznaczenie, podnoszenie i zmiana kwalifikacji pracowników a także pomoc dla osób poszukujących pracy.

Strategia na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) - SOR

W Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju znaczenie rewitalizacji zostało przedstawione w **Celu szczegółowym II – Rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony** w ramach obszaru *rozwój zrównoważony terytorialnie*. Wskazano „Śląsk – obszar przemysłowy o trudnościach adaptacyjnych” jako największy obszar przemysłowy w Polsce, którego dotyczą trudności adaptacyjne.

Zapisy odnośnie rewitalizacji możemy odnaleźć w ramach obszaru: Rozwój zrównoważony terytorialnie, CEL 1. Zrównoważony rozwój kraju wykorzystujący indywidualne potencjały poszczególnych terytoriów.

Wśród kierunków interwencji związanych z zagadnieniem rewitalizacji należy podkreślić:

2. Wsparcie dla podwyższania atrakcyjności inwestycyjnej Śląska oraz promocji zmian strukturalnych

– działania do 2020 r. obejmują: rekultywację terenów pokopalnianych i poprzemysłowych oraz ich ponowne wykorzystanie na cele gospodarcze i społeczne oraz kontynuowanie zintegrowanych działań rewitalizacyjnych miast śląskich, w tym modelowej rewitalizacji i projektu pilotażowego Bytomia.

3.1. Poprawa warunków rozwojowych polskich miast

– działania do 2020 r. obejmują: wspieranie realizacji zintegrowanych działań rewitalizacyjnych na podstawie programów rewitalizacji ukierunkowanych na przekształcenie obszarów zdegradowanych (w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym, przestrzenno-funkcjonalnym, technicznym).

– działania po 2020 r. obejmują: promowanie podejścia partycypacyjnego w podejmowaniu decyzji oraz w zakresie zarządzania miastami i realizacji działań rewitalizacyjnych, w tym nacisk na realizację niskoemisyjnych strategii miejskich oraz strategii zrównoważonej mobilności miejskiej na funkcjonalnych obszarach zurbanizowanych.

4.2. Aktywizacja obszarów zagrożonych trwałą marginalizacją

– działania do 2020 r. obejmują: udoskonalenie realizacji zintegrowanych działań rewitalizacyjnych (realizowanych na podstawie programów rewitalizacji) ukierunkowanych na wsparcie obszarów zdegradowanych, w tym po byłych państwowych gospodarstwach rolnych (w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym, przestrzenno-funkcjonalnym, technicznym).

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 - (KSRR)

Jednym z wyzwań zapisanych w Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego jest **przeciwdziałanie nierównościom terytorialnym i przestrzennej koncentracji problemów rozwojowych oraz niwelowanie sytuacji kryzysowych na obszarach zdegradowanych**. Zgodnie z zapisami Strategii odpowiedzią na stan kryzysowy obszarów powinna być rewitalizacja, która prowadzi m.in. do poprawy warunków życia. Stanowi ona kompleksowy proces, na który składają się zintegrowane działania ukierunkowane na lokalną społeczność oraz przestrzeń i gospodarkę.

Stosowne zapisy znajdujemy w ramach **Celu 1. Zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym**.

Cel koncentruje się na regionalnych i wewnątrz-regionalnych zróżnicowaniach. Przewiduje się wsparcie zarówno dla OSI, tj. obszarów zagrożonych trwałą marginalizacją, miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze, Śląska oraz wschodniej Polski, jak i dla obszarów zdegradowanych, wymagających rewitalizacji. Śląsk wskazano jako obszar o najwyższej koncentracji takich problemów jak: niska konkurencyjność zakładów przemysłowych, degradacja środowiska, procesy depopulacyjne. Z poziomu krajowego zaplanowano wsparcie procesów reindustrializacji, rozwoju branż kreatywnych i nowoczesnych, a także projektów rewitalizacji.

- 1.1. Wzmacnianie szans rozwojowych obszarów słabszych gospodarczo** - w ramach wzmocnienia szans rozwojowych obszarów zagrożonych trwałą marginalizacją będą również prowadzone działania obejmujące rewitalizację i odnowę wsi na obszarach zdegradowanych (działania szczegółowe w 1.4).
- 1.2. Zwiększenie wykorzystania potencjału rozwojowego miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze** – celem jest odbudowa bazy gospodarczej poprzez inwestycje i rozwój przedsiębiorczości. Uwzględniono też działania rewitalizacyjne w obszarach zdegradowanych (działania szczegółowe w 1.4), takie jak nadanie nowych funkcji obszarom miejskim oraz włączanie społeczności lokalnych w rewitalizację.
- 1.3. Przyspieszenie transformacji profilu gospodarczego Śląska** – konieczne jest przyspieszenie transformacji profilu gospodarczego województwa śląskiego. Dodatkowo wsparcie ma być skoncentrowane na poprawie jakości powietrza i rewitalizacji terenów przemysłowych. Do kluczowych wyzwań województwa, zaliczono problemy społeczne powiązane z transformacją gospodarki, degradację środowiska przyrodniczego oraz przestarzałą infrastrukturę. Działania rewitalizacyjne, uzupełnione działaniami w zakresie aktywizacji gospodarczej i rekultywacji, będą ponadto wspierane kreowaniem systemowych rozwiązań, które ułatwiają działania na terenach pokopalnianych.
- 1.4. Przeciwdziałanie kryzysom na obszarach zdegradowanych** – prowadzenie działań rewitalizacyjnych na obszarach miejskich i wiejskich, na których skala lokalnych problemów (gospodarczych, demograficznych, przestrzennych i środowiskowych), w tym związanych z degradacją tkanki miejskiej, przekracza ich możliwości. Rewitalizacja ma stanowić impuls dla obszarów zurbanizowanych z występującymi trudnościami przemian społecznych lub degradacją materialną, przyspieszający procesy restrukturyzacyjne. Działania powinny koncentrować się m.in. na kompetencjach zawodowych lokalnej przedsiębiorczości oraz jakości przestrzeni. Inwestycje na obszarach wiejskich nie mają charakteru ściśle terytorialnego. Kompleksowemu rozwojowi tych

obszarów powinny służyć instrumenty dla odnowy obszarów wiejskich. W ramach współpracy i współdziałania rządu i JST na poziomie regionalnym przewidziano prowadzenie analiz nt. trendów rozwojowych gmin, budowanie mechanizmów wsparcia finansowego oraz opiniowanie/weryfikowanie programów rewitalizacji i programów odnowy wsi.

Projektem strategicznym istotnym dla realizacji celów KSRR mającym na celu rewitalizację jest wynikający z SOR **Pakiet działań na rzecz wsparcia samorządów w programowaniu i realizacji rewitalizacji**. Zakłada on upowszechnienie rewitalizacji, mechanizmy finansowania, usprawnienia prawno-instytucjonalne oraz przejrzysty system monitorowania i ewaluacji oraz budowę systemu bieżącego monitorowania działań rewitalizacyjnych.

Program dla Śląska

Program dla Śląska jest jednym z projektów strategicznych SOR. W dokumencie wskazano, iż w województwie śląskim wystąpiła silna kumulacja wielu problemów gospodarczych, społecznych i środowiskowych. Wiąże się z tym wiele wyzwań, jednak pod względem rewitalizacji najważniejsze z nich to:

- przeciwdziałanie degradacji środowiska w regionie,
- przeciwdziałanie zróżnicowaniom rozwojowym regionu i rozlewaniu się metropolii oraz przywrócenie wartości społeczno-gospodarczej i inwestycyjnej obszarów zdegradowanych, w tym terenów poprzemysłowych.

Działania związane z rewitalizacją ujęto w ramach następujących celów:

Cel 3: Poprawa jakości środowiska przyrodniczego – Działanie 3.3 Wsparcie przyrodniczego zagospodarowania zdegradowanych terenów poprzemysłowych.

Cel 6: Poprawa warunków rozwojowych miast województwa śląskiego - Działanie 6.2 Rewitalizacja obszarów zdegradowanych jako forma przeciwdziałania negatywnym zjawiskom społeczno-gospodarczym.

Krajowa Polityka Miejska 2023

W Krajowej Polityce Miejskiej rewitalizacja została przedstawiona jako jeden z obszarów polityki miejskiej. Zwrócono uwagę, iż „najbardziej zaawansowanym procesem przemian jest kompleksowa rewitalizacja, realizowana na obszarach zdegradowanych, odnosząca się do konkretnego, wyznaczonego w oparciu o obiektywne kryteria, terytorium i łącząca wysiłki różnych podmiotów, których suma ma spowodować trwałe ożywienie społeczne i gospodarcze obszaru, zwiększenie jego atrakcyjności dla mieszkańców i przedsiębiorców oraz poprawę jakości życia”.

Strategicznym celem polityki miejskiej w dokumencie jest **wzmocnienie zdolności miast i obszarów zurbanizowanych do zrównoważonego rozwoju i tworzenia miejsc pracy oraz poprawa jakości życia mieszkańców**. Cel ten realizowany jest poprzez pięć celów szczegółowych.

Z rewitalizacją związany jest **Cel szczegółowy 3. Odbudowa zdolności do rozwoju poprzez rewitalizację zdegradowanych społecznie, ekonomicznie i fizycznie obszarów miejskich**. Stanowi on odpowiedź na degradację społeczną, fizyczną i gospodarczą dostrzeganą w miejskich dzielnicach.

Celem polityki miejskiej w tym zakresie jest wdrażanie mechanizmów koordynowania i integrowania zadań i działań różnych podmiotów, w przygotowaniu i prowadzeniu kompleksowych przedsięwzięć rewitalizacyjnych. Działania rewitalizacyjne nie mogą mieć charakteru punktowego, a nadawanie nowych funkcji i wszelkie działania infrastrukturalne są jedynie środkiem, a nie celem procesu rewitalizacji.

W dokumencie zaznaczono ponadto rolę samorządu województwa jako podmiotu wspomagającego procesy rewitalizacyjne i udzielającego wsparcia merytorycznego w zakresie spójności i realizacji celów strategii rozwoju województwa. Jednocześnie wskazano, iż to władze miast powinny inicjować indywidualnie dopasowane procesy naprawy miast.

Uwarunkowania wewnętrzne wynikające z zapisów Strategii Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2030”

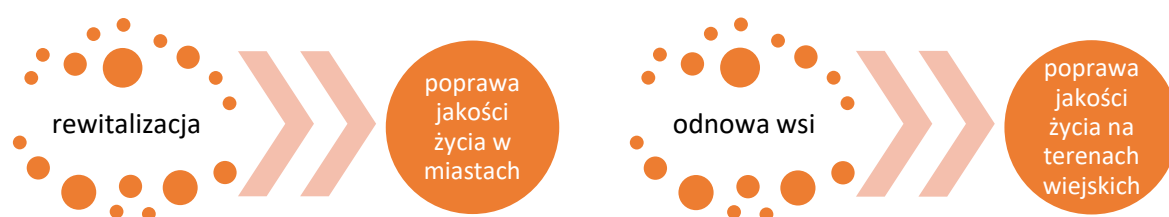
Zapisy Regionalnej Polityki Rewitalizacji Województwa Śląskiego są zgodne ze Strategią Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2030”, w której bezpośrednio z rewitalizacją związane jest jedno z głównych wyzwań, tj.: przeciwdziałanie skutkom degradacji terenów, w tym poprzez działania rekultywacyjne i rewitalizacyjne.

Na poziomie celów strategii rozwoju województwa tematyka rewitalizacji wpisuje się w Cel strategiczny C Województwo śląskie regionem wysokiej jakości środowiska i przestrzeni poprzez Cel operacyjny C.3. Atrakcyjne warunki zamieszkania, kompleksowa rewitalizacja, zapobieganie i dostosowanie do zmian klimatu, w którym wskazuje się następujące kierunki działań w tym zakresie:

- Rekultywacja i rewitalizacja obszarów zdegradowanych oraz zagospodarowanie terenów i obiektów przemysłowych m.in. na cele środowiskowe, gospodarcze, kulturalne, rekreacyjne;
- Poprawa jakości i atrakcyjności przestrzeni publicznych, szczególnie centrów miast oraz osiedli mieszkaniowych i starych dzielnic.

Należy przy tym podkreślić, iż nadrzędnym celem zarówno Regionalnej Polityki Rewitalizacji Województwa Śląskiego, jak i strategii rozwoju województwa śląskiego jest poprawa jakości życia, co stanowi główną wspólną płaszczyznę obu dokumentów, przy czym Regionalna Polityka Rewitalizacji osiąga ten cel poprzez kompleksowe działania prowadzone na obszarach zdegradowanych w miastach. Całościowe podejście do działań naprawczych na obszarach kryzysowych wymaga także zwrócenia uwagi na wyzwania, jakie dotyczą obszarów wiejskich. Istotne są również powiązania zachodzące pomiędzy obszarami miejskimi a wiejskimi, w tym przepływy ludności. W związku z powyższym dążenie do poprawy jakości życia nie może obyć się bez działań ukierunkowanych na odnowę wsi, które zawarte są w *Strategii Rozwoju Obszarów Wiejskich Województwa Śląskiego do roku 2030*.

Rysunek 1. Rewitalizacja a odnowa wsi.

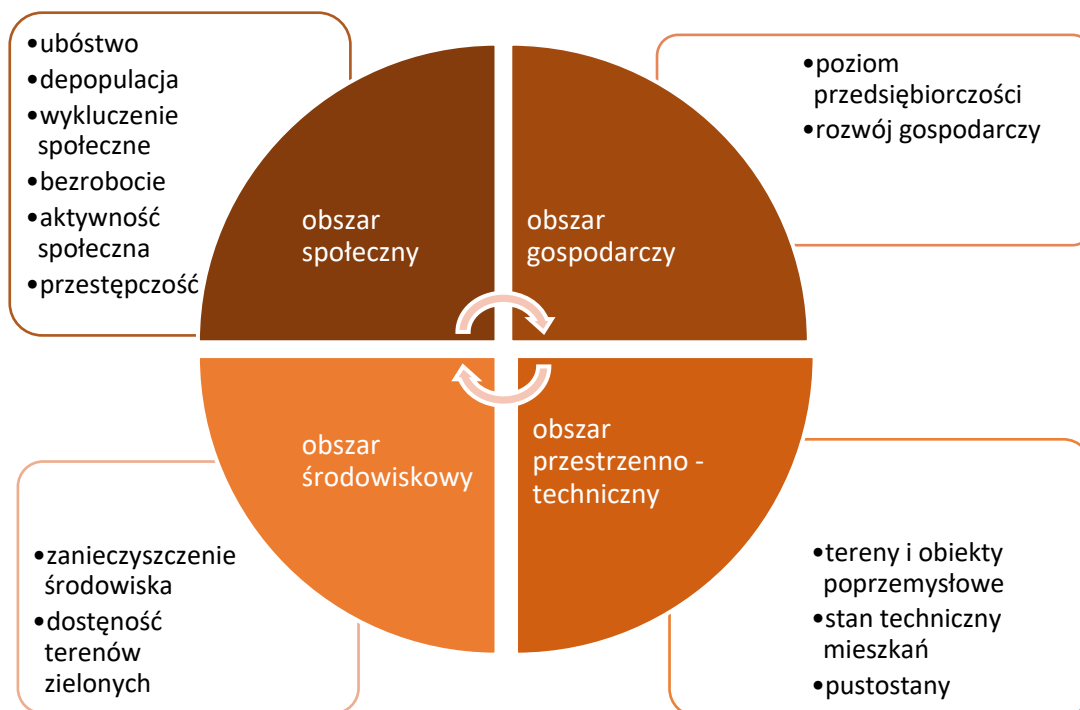
Źródło: Opracowanie własne.

Ogólna diagnoza społeczno-gospodarcza oraz przestrzenna - wybrane zagadnienia

Potrzeba podejmowania działań rewitalizacyjnych wynika z koncentracji negatywnych zjawisk powodujących degradację obszaru. Mając na uwadze przekrojowy charakter rewitalizacji oraz specyfikę województwa śląskiego, w tym występowanie licznych terenów przemysłowych, przyjęto na potrzeby opracowania niniejszej „Polityki ...” podział problemów rewitalizacyjnych na cztery równoważne obszary tematyczne, dla których przedstawiono odrębną część diagnostyczną. Należy przy tym zaznaczyć, iż obszary te są z sobą silnie powiązane i pojawienie się problemów w ramach jednego z nich powoduje narastanie problemów w pozostałych. Diagnoza skali negatywnych zjawisk jest próbą przybliżenia tego problemu na poziomie województwa i chociaż nie zastąpi ona tej wykonywanej lokalnie, to jednak może wskazać na generalne wyzwania przed jakimi stoją gminy.

Na potrzeby niniejszego dokumentu diagnoza została zaprezentowana w skróconym układzie, wskazując na najistotniejsze zagadnienia, ponieważ tematyka ta została przedstawiona w sposób szczegółowy w Strategii Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2030”. Kluczowymi elementami diagnozy są: kwestie demograficzne i procesy społeczne, oświata i wychowanie, pomoc społeczna, bezpieczeństwo publiczne, społeczeństwo obywatelskie, podział administracyjny i osadnictwo, infrastruktura komunalna, zasoby mieszkaniowe, zasoby i ochrona środowiska, zanieczyszczenie powietrza, potencjał gospodarczy, podmioty gospodarcze oraz rynek pracy. Na poniższym schemacie zostały przedstawione najważniejsze czynniki związane z rewitalizacją w układzie obszarów diagnozy.

Rysunek 2. Obszary diagnozy problemów rewitalizacyjnych w województwie śląskim.

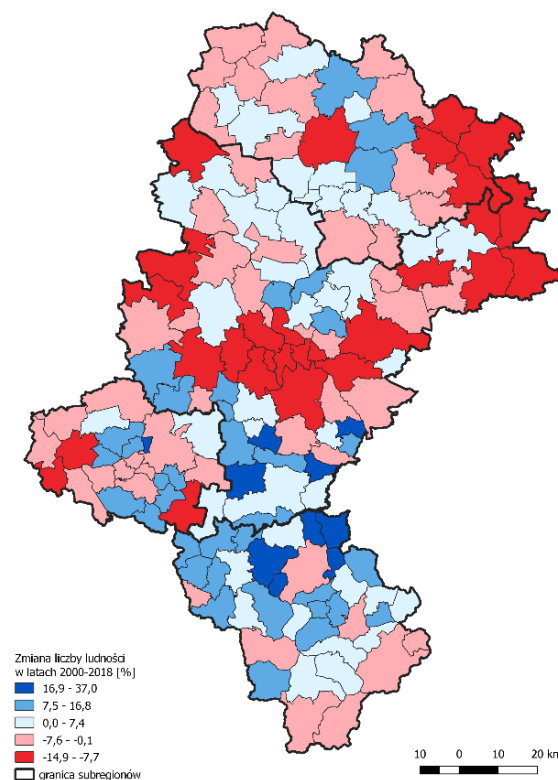
Źródło: Opracowanie własne.

Obszar społeczny

Demografia i procesy społeczne

- Województwo śląskie zamieszkuje 4,5 mln osób, co stanowi 11,8% ludności Polski. Pod względem liczby ludności województwo znajduje się na drugim miejscu w kraju po województwie mazowieckim (14%).
- Z roku na rok liczba mieszkańców województwa maleje, w okresie od 2000 roku spadek wyniósł 4,74%. Region jest na trzeciej pozycji pod względem spadku liczby ludności wśród województw, za opolskim (-7,9%) i łódzkim (-6,1%).
- Region ma jeden z najgorszych wskaźników przyrostu naturalnego na 1 000 mieszkańców wynoszący -2,1 (gorsze wartości osiągnęły województwa: łódzkie -3,5; świętokrzyskie -3,1 oraz opolskie -2,1).
- Województwo śląskie cechuje się jednym z największych strumieni odpływu ludności z miast na obszary wiejskie. W ciągu 10 lat (od 2005 roku) w granicach województwa śląskiego ponad 58 tys. osób zmieniło miejsce zamieszkania z miasta na wieś.
- Zgodnie z prognozami Głównego Urzędu Statystycznego do 2050 roku liczba ludności w województwie śląskim względem roku 2018 zmniejszy się o 18,8%, czyli o 850 tys. osób.
- Na przestrzeni ostatnich lat w sposób zdecydowany rośnie udział ludności w wieku poprodukcyjnym przy jednoczesnym spadku ludności w wieku przedprodukcyjnym, a przyrost ten jest szybszy niż średnio w kraju.
- W województwie śląskim w 2018 r. mieszkało 1,2 mln osób w wieku senioralnym⁴, stanowiąc ponad 1/4 ludności regionu. Jednocześnie wskaźnik feminizacji w kategorii seniorów wyniósł 138 kobiet na 100 mężczyzn, niewiele poniżej poziomu dla Polski (139,4).
- Na 100 osób w wieku produkcyjnym przypada 37,5 osób w wieku poprodukcyjnym. Jest to trzeci najgorszy wynik w kraju, po województwach łódzkim i świętokrzyskim.
- Grupa kobiet i mężczyzn w wieku 35-39 oraz 60-64, urodzonych w czasie tzw. wyżu demograficznego oraz jego odbicia są najliczniejszymi grupami wiekowymi

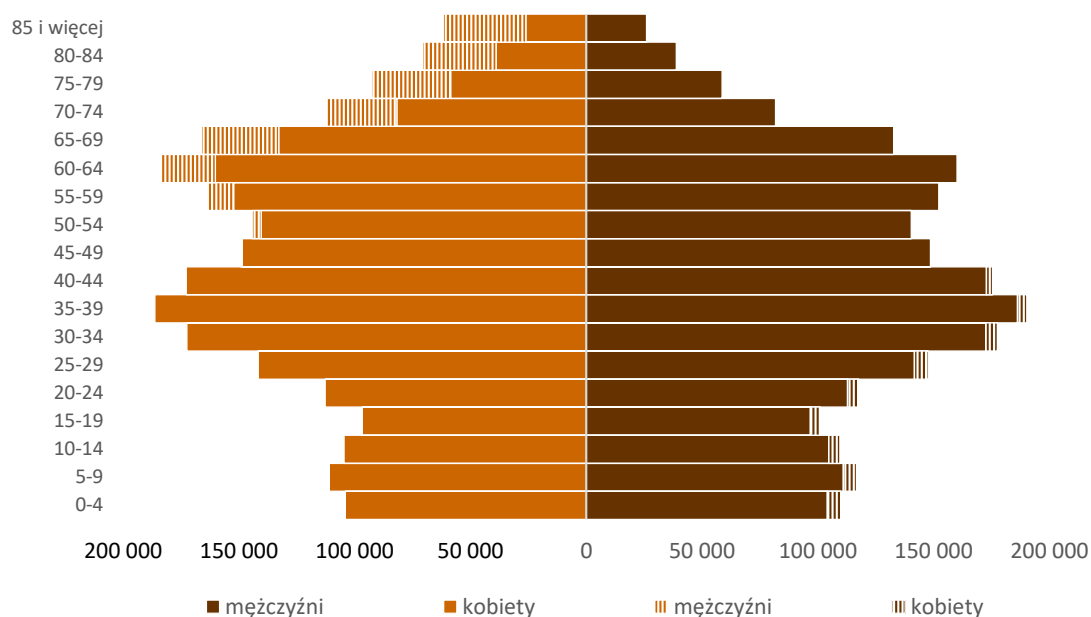
Mapa 1. Zmiana liczby ludności w gminach województwa śląskiego w latach 2000-2018.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

⁴ Zgodnie z ustawą z dnia 11 września 2015 r. o osobach starszych Dz.U. 2015 poz. 1705 seniorzy definiowani są jako osoby w wieku 60 lat i więcej.

Wykres 1. Piramida ludności województwa śląskiego wg stanu na 2018 r.

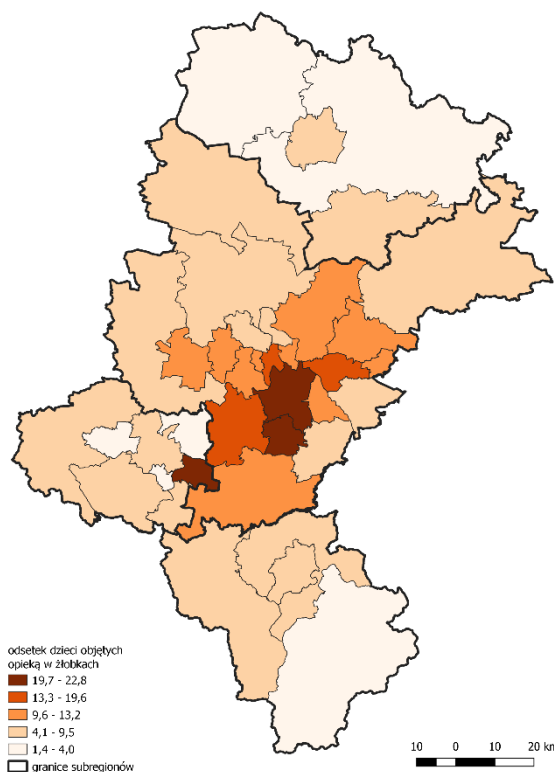
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Oświata i wychowanie

- W województwie śląskim sukcesywnie przybywa żłobków oraz klubów dziecięcych, przez co możliwe jest zaoferowanie większej liczby miejsc w tych placówkach.
- W 2018 roku w województwie śląskim znajdowało się 14 118 miejsc w żłobkach ogółem, co stanowiło 10,5% miejsc w Polsce, tym samym zajmując trzecią lokatę w kraju (żłobek: 13 293 miejsc, klub dziecięcy: 1 069 miejsc, oddział żłobkowy: 24 miejsc). Niemniej odsetek dzieci objętych opieką w żłobkach wynosił tylko 10% co plasowało region na 9. miejscu w kraju (miasto: 12,2%, 14. miejsce w kraju; wieś: 3,1%, 5. miejsce w kraju).
- W 2018 roku liczba przedszkoli w regionie (1 921) stanowiła ok. 8,7% placówek w Polsce.
- Wskaźnik dotyczący dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym w wieku 3-5 lat przypadających na jedno miejsce w przedszkolu w latach 2009-2018 oscylował w przedziale 1,09 – 0,81 osób, co dawało regionowi regularnie wysokie 2. miejsce w kraju w tym zakresie.
- W 2018 roku 341 656 uczniów, tj. 11,2% wszystkich uczniów w szkołach podstawowych w Polsce.
- Inaczej niż w innych województwach uczniowie z miast są bardziej aktywni w korzystaniu z zajęć dodatkowych (w tym wyrównawczych i specjalistycznych).

- Struktura szkół ponadpodstawowych w województwie śląskim w 2018 roku wskazuje na największy udział liceów ogólnokształcących (34,5%), techników (22,0%) i szkół policealnych (21,5%). Natomiast analiza odsetka uczniów według typów szkół wyodrębnia dwie główne kategorie: licea (37,6% uczniów) i technika (35,3%).
- W 2018 niemal połowę absolwentów szkół ponadgimnazjalnych stanowili uczniowie liceów ogólnokształcących (48,2%), absolwenci techników 38,4% natomiast zasadniczych szkół zawodowych 13,4%.
- W 2018 do matur podchodziło 27 471 zdających, 60% z nich to absolwenci liceów ogólnokształcących.
- 86% podchodzących do matur zdało egzamin maturalny. W podziale na typ ukończonej szkoły 90% absolwentów liceów ogólnokształcących miało wynik pozytywny, ten sam wskaźnik dla absolwentów techników wynosił 80%.

Mapa 2. Odsetek dzieci objętych opieką w żłobkach w powiatach województwa śląskiego w 2018 r. (%).

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Pomoc społeczna

- W województwie śląskim odsetek gospodarstw domowych znajdujących się poniżej relatywnej granicy ubóstwa⁵, w ostatnich latach systematycznie spadał osiągając w 2017 r. wartość 7,5%, natomiast w 2018 roku wzrósł do poziomu 9,5%. plasując województwo na 4 miejscu w kraju.
- Jednocześnie w tym samym roku odsetek gospodarstw domowych znajdujących się poniżej ubóstwa skrajnego⁶ był jednym z najniższych w kraju (2,9%), kształtując się na poziomie niższym o 2,5 pp. niż minimum egzystencji na poziomie Polski (5,4%).
- Wskaźnik poniżej ustawowej granicy ubóstwa⁷ wyniósł w województwie 7,4% i była to piąta wartość w skali kraju.
- Równoległe przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w regionie systematycznie wzrastał i w 2018 roku w województwie wyniósł 1 757,03 zł. Jest to jedna z najwyższych kwot w kraju zaraz za województwem mazowieckim (2 031,59 zł). Średnia wartość wskaźnika dla kraju w ww. roku wyniosła 1 693,46 zł.

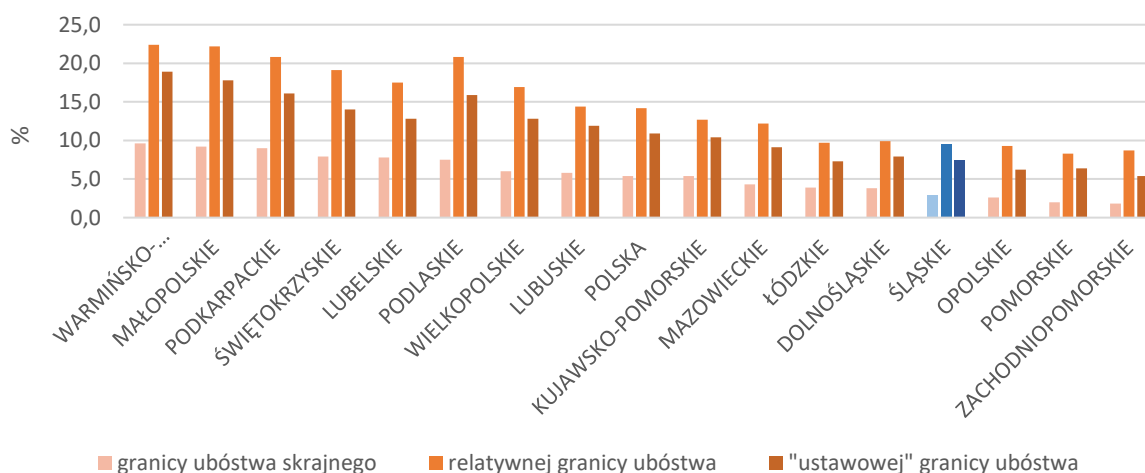
⁵ 50% średnich wydatków (ekwiwalentnych) gospodarstw domowych.

⁶ Minimum egzystencji – wyznacza poziom zaspokojenia potrzeb, poniżej którego występuje biologiczne zagrożenie życia oraz rozwoju psychofizycznego człowieka.

⁷ Kwota, która zgodnie z obowiązującą ustawą uprawnia do ubiegania się o przyznanie świadczenia z pomocy społecznej.

- W 2018 r. w województwie śląskim pomocą społeczną objętych było 89 515 rodzin. Liczyły one 184 502 osoby. Najczęstszym powodem korzystania z pomocy społecznej w województwie śląskim w 2018 r. było ubóstwo. Na dalszych miejscach znajdowały się: bezrobocie, długotrwała lub ciężka choroba, niepełnosprawność oraz bezradność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzeniu gospodarstwa domowego.
- W 2018 roku liczba osób niepełnosprawnych prawnie w województwie śląskim liczyła 285 tys. osób (w 2009 roku – 292 tys.), była to 4 pozycja w kraju. Największy odsetek stanowiły osoby o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności – prawie 44%. W grupie osób z niepełnosprawnościami najliczniej reprezentowane były osoby w wieku 65 lat i więcej (ponad 39% ogółu) oraz w wieku 55-64 lata (ponad 29%). Ponad 81% osób z niepełnosprawnościami zamieszkiwało obszary miejskie.
- W IV kwartale 2018 roku (dane BAEL) współczynnik aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych wynosił 16,5%, zaś wskaźnik zatrudnienia 14%. Te same wskaźniki w populacji ogółem kształtowały się na poziomie 52,3% i 50,8%. Na koniec 2018 r. w województwie śląskim liczba pracujących osób z niepełnosprawnościami wynosiła 40 tys. osób, co plasowało województwo śląskie na 5 pozycji w kraju.

Wykres 2. Odsetek osób w gospodarstwach domowych zagrożonych ubóstwem wg rodzajów granic ubóstwa w województwach i Polsce w latach 2009-2018 (%).

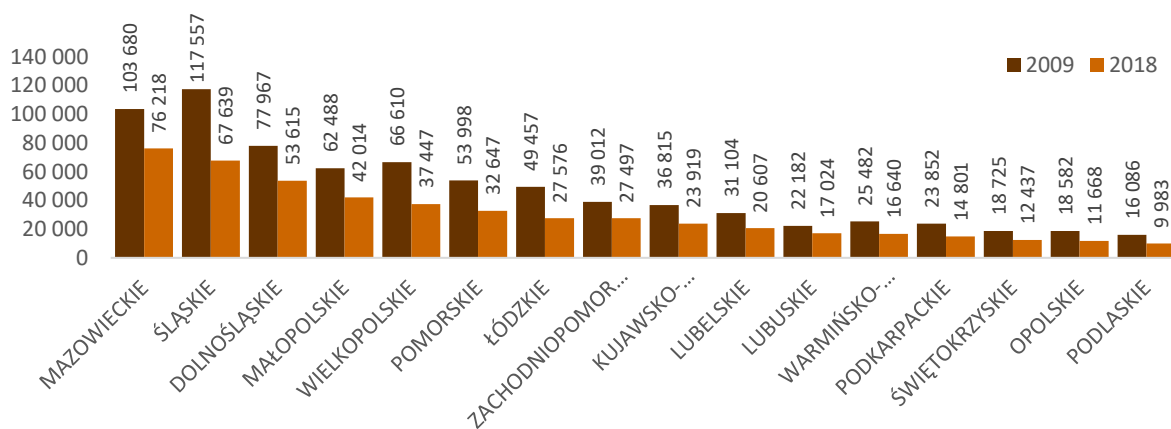
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Bezpieczeństwo publiczne

- W 2018 roku na terenie województwa śląskiego sieć jednostek krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego składała się łącznie z 414 różnego rodzaju jednostek i placówek. Ratownictwo specjalistyczne na terenie województwa śląskiego realizowało 46 Jednostek Ratowniczo-Gaśniczych Państwowej Straży Pożarnej (JRG PSP) województwa śląskiego.

- W 2018 roku liczba osób przypadająca na jeden SOR w regionie była najwyższa wśród wszystkich województw i wyniosła 377 797 os./SOR (wartość dla Polski: 167 005 os./SOR), co świadczy o dwukrotnie niższej dostępności SOR-ów niż w kraju.
- W 2009 roku w Polsce zanotowano ponad 1,1 mln przestępstw, z czego najwięcej w województwie śląskim (prawie 160 tys., co stanowiło 13,9% wszystkich przestępstw w kraju). W 2018 roku sytuacja w kraju uległa poprawie i liczba przestępstw spadła o 32% wynosząc ok. 770 tys. Podobny spadek zanotowano w regionie – ujawniono 110,2 tys. przestępstw (spadek o 30,1%).
- Liczba przestępstw stwierdzonych przez policję ogółem na 1 000 mieszkańców w województwie w 2018 roku wyniosła 24,3. Była to 3 pozycja w kraju zaraz za województwami dolnośląskim (25,8) oraz lubuskim (24,8), po przeciwnej stronie znalazło się województwo podlaskie (14,5).
- Województwo śląskie w 2009 roku było na pierwszym miejscu w kraju pod względem przestępstw kryminalnych (117,5 tys.), z kolei w 2018 r. województwo mazowieckie (76 tys.) wyprzedziło województwo śląskie (niespełna 68 tys.).
- Wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez Policję wzrasta – ogółem w 2009 roku wynosił w Polsce 67,1%, dziewięć lat później wzrósł do 73,4%. W województwie śląskim w tych latach wyniósł odpowiednio 60,6% i 77,7%.

Wykres 3. Liczba przestępstw o charakterze kryminalnym stwierdzonych przez Policję w zakończonych postępowaniach przygotowawczych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

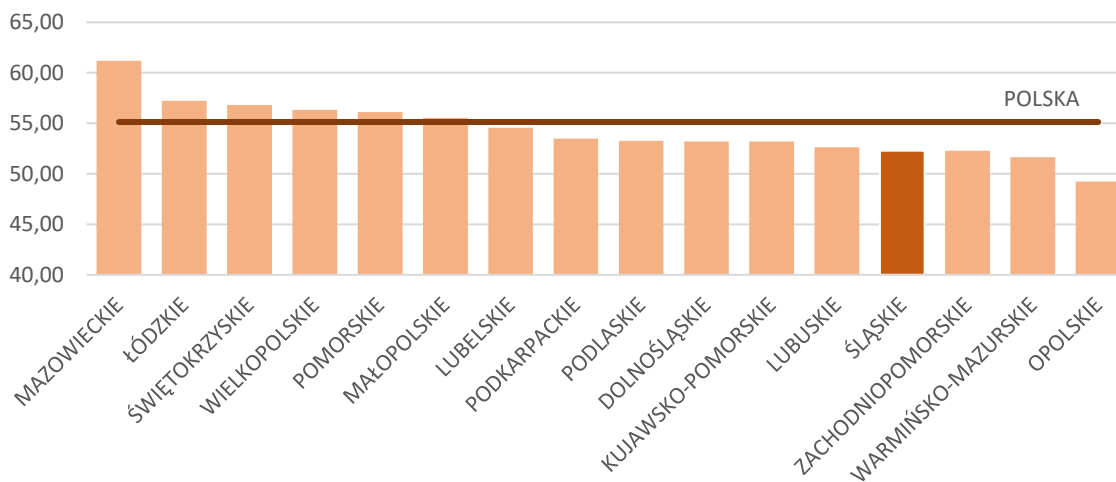
Spółeczeństwo obywatelskie

- W województwie śląskim działało 12 395 instytucji pozarządowych (8,77% organizacji w Polsce), co stanowiło czwarty wynik wśród województw. Najwięcej organizacji znajdowało

się na terenie województwa mazowieckiego – 25 737 (17,40%) oraz wielkopolskiego – 13 821 (9,34%).

- Zupełnie inaczej sytuacja przedstawiała się w przypadku ilości organizacji w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców, wynik 27 organizacji na 10 tys. ludności plasował region na najniższej pozycji wśród województw.
- Według danych za 2018 rok na terenie regionu wśród organizacji dominowały stowarzyszenia i podobne organizacje społeczne (83,02% ogółu).
- Frekwencja w wyborach samorządowych do rad gmin i rad miast na prawach powiatów wyniosła w 2018 r. w województwie śląskim 52,29% i była niższa aniżeli w całym kraju (w Polsce wyniosła 55,13%). Wynik ten był też jednym z niższych wśród regionów (13. pozycja wśród polskich województw). Pozytywnym zjawiskiem jest jednakże wzrost frekwencji w porównaniu do roku 2014 o blisko 9 punktów procentowych.
- W województwie śląskim w 2018 r. wysoki poziom niedostosowania społecznego⁸ notowały cztery miasta, tj. Częstochowa, Gliwice, Siemianowice Śląskie i Świętochłowice. Średni poziom zjawiska cechował powiaty rozciągające się w pasie łączącym północ regionu (powiaty częstochowski, myszkowski i będziński) z powiatami leżącymi na linii wschód-zachód pośrodku województwa (Sosnowiec, Katowice, Chorzów, Piekary Śląskie, Bytom, Ruda Śląska, Zabrze i powiat gliwicki). Odizolowaną wyspą w tej kategorii pozostawały Żory w subregionie zachodnim. Pozostałe powiaty zostały przyporządkowane kategorii niskiego poziomu niedostosowania społecznego.⁹

Wykres 4. Frekwencja w wyborach samorządowych do rad gmin i rad miast na prawach powiatów w 2018 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

⁸ Elementami składowymi Indeksu Niedostosowania Społecznego są współczynniki syntetyczne w zakresie przestępczości oraz korzystających z pomocy społecznej, a także współczynnik liczby samobójstw.

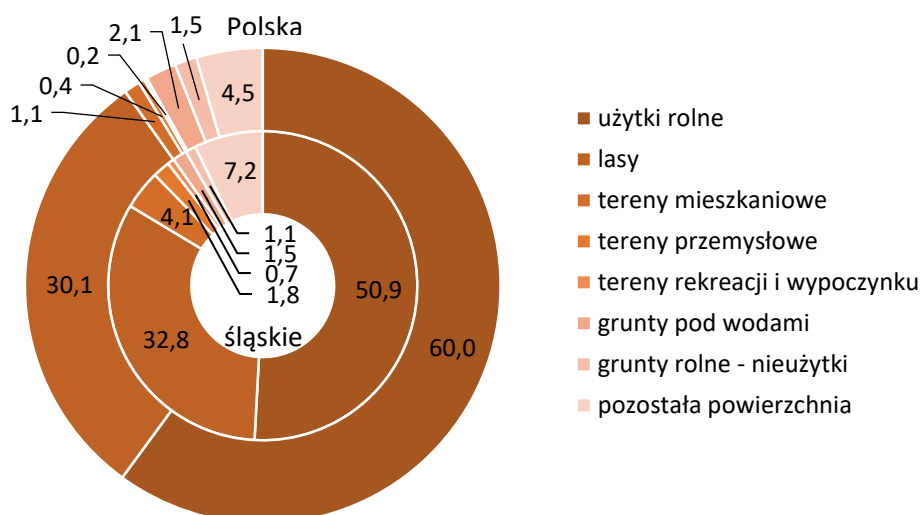
⁹ Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2030”, Zielone Śląskie, str. 76

Obszar przestrzenno-techniczny

Podział administracyjny i osadnictwo

- Region zajmuje obszar 12 333 km², tj. 3,9% powierzchni kraju, co daje 14. miejsce wśród wszystkich regionów Polski, przed województwami świętokrzyskim i opolskim. Województwo śląskie jest najbardziej zurbanizowanym regionem Polski (76,7% ludności miejskiej) o najwyższej w kraju gęstości zaludnienia (368 osób/km², przy średniej krajowej 123 osoby/km²).
- Najbardziej zurbanizowanym subregionem jest subregion centralny. W 2018 roku w miastach powyżej 100 tys. osób mieszkało 58,7% populacji województwa śląskiego. Natomiast tereny wiejskie województwa, stanowiące 69,3% powierzchni regionu były zamieszkiwane przez 1,05 mln osób (23,3% ogółu ludności województwa). Zdecydowanie największa powierzchnia obszarów wiejskich występowała w subregionie północnym i południowym.
- System osadniczy województwa śląskiego składa się z 1 365 miejscowości, w tym z 71 miast, które tworzą sieć o gęstości 58 miast/10 tys. km². Miasta funkcjonują jako gminy miejskie (49 ośrodków miejskich, w tym 19 miast na prawach powiatu) oraz miasta zlokalizowane w gminach miejsko-wiejskich (22 ośrodki). Ich wielkość charakteryzuje duża rozpiętość. Największym miastem w regionie w 2018 r. pod względem liczby ludności były Katowice – 294,5 tys. mieszkańców, a najmniejszym Sośnicowice – 1,9 tys. mieszkańców.
- 50,9% powierzchni województwa śląskiego stanowiły użytki rolne, było to o 10,1 pp. mniej w stosunku do średniej krajowej, następnie 32,8% stanowiły lasy, których było więcej o 2,7 pp. do średniej krajowej. Tereny mieszkaniowe stanowiły zaledwie 4,1%, a przemysłowe 1,8%, jednakże wartości te plasowały się powyżej średniej dla kraju, gdzie wyniosły odpowiednio 1,1% oraz 0,4%.

Wykres 5. Wykorzystanie gruntów w kraju i województwie śląskim w 2018 r.

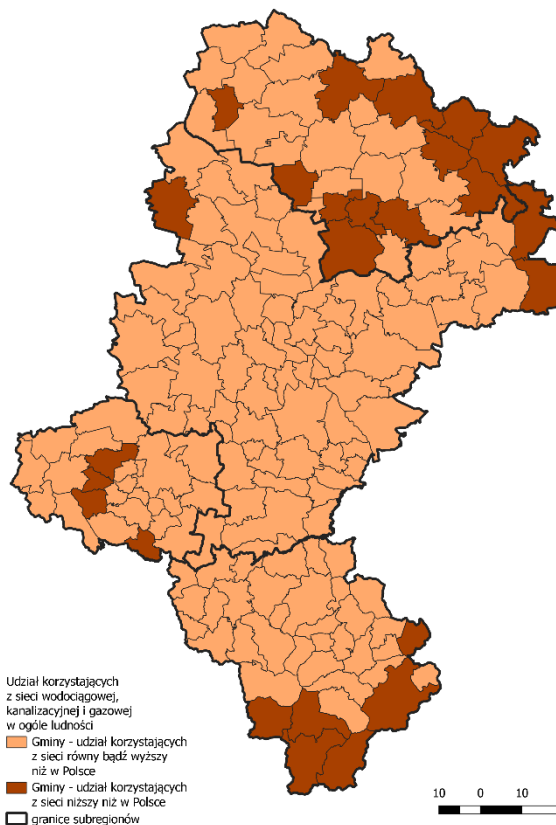

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS

Infrastruktura komunalna

- Województwo śląskie w 2018 roku zajmowało piąte miejsce w kraju pod względem długości sieci wodociągowej (21,7 tys. km) i jednocześnie drugie miejsce pod względem długości sieci kanalizacyjnej (16,7 tys. km). Odsetek korzystających z sieci wodociągowej i kanalizacyjnej w ogóle ludności w województwie w 2018 roku wyniósł odpowiednio 95,8% i 78,3%.
- W 2018 roku dostęp do oczyszczalni ścieków miało 81,1% mieszkańców województwa śląskiego. Uzyskany wynik był wyższy od wyniku uzyskanego na poziomie kraju (74%).
- W województwie w 2018 roku ponad 1,1 mln gospodarstw domowych korzystało z dostaw gazu. Jednocześnie w 2018 roku w województwie śląskim istniało blisko 388,7 tys. przyłączy do budynków.
- Długość sieci ciepłowniczej¹⁰ w regionie w 2018 roku wyniosła 3 385,3 km. W województwie śląskim w stosunku do roku 2009 nastąpił wzrost długości sieci ciepłowniczej o 3,1% (100,5 km).

Mapa 3. Udział korzystających z sieci wodociągowej, kanalizacyjnej i gazowej w ogóle ludności w województwie śląskim w stosunku do średniej krajowej 2018 roku.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

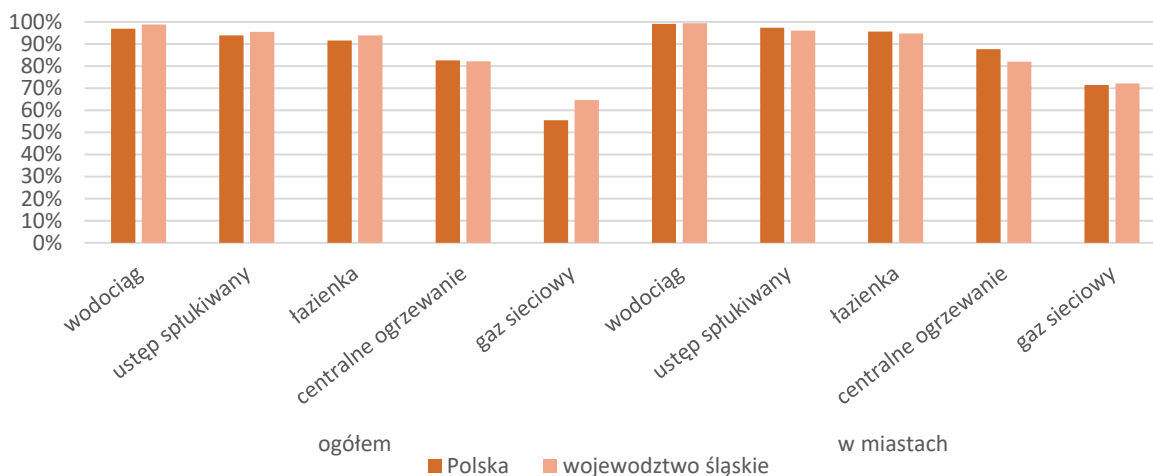
Zasoby mieszkaniowe

- Zasoby mieszkaniowe w kraju w 2018 roku, wyniosły 14,6 mln mieszkań, a województwo śląskie zajmowało drugie miejsce w kraju pod względem ich ilości.
- Nieco inaczej sytuacja przedstawiała się pod względem dostępności mieszkań – na 1000 mieszkańców przypadało nieco ponad 391 mieszkań (przeciętnie 2,56 osób na mieszkanie), co plasowało region na czwartym miejscu w kraju.
- Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkań wynosiła 71,3 m² i była to jedna z niższych wartości w kraju, natomiast w przeliczeniu na 1 osobę wartość ta była zbliżona do średniej krajowej (27,9 m² w regionie i 28,2 m² na poziomie kraju).
- Liczba mieszkań w województwie śląskim stale wzrastała i w 2018 roku wyniosła 1,77 mln. Największą koncentrację lokali mieszkalnych można zauważyć w centralnej części województwa śląskiego oraz w miastach: Częstochowa, Bielsko-Biała i Rybnik.

¹⁰ Analiza dotycząca sieci ciepłowniczej oraz produkcji ciepła opracowana na podstawie: „Energetyka ciepła w liczbach-2017” oraz „Energetyka ciepła w liczbach-2009”, Urząd Regulacji Energetyki.

- W województwie śląskim średnia oddanych mieszkań do użytkowania na 1 000 ludności w roku 2018 wyniosła 2,7 mieszkania, jednocześnie wydano 8,8 tys. pozwoleń na budowę nowych budynków mieszkaniowych ogółem, co umieściło województwo na czwartej pozycji w kraju.
- Według danych z 2018 r. w województwie dostęp do wodociągu posiadało 98,8% mieszkań, do ustępu splukiwanego 95,5%, do łazienki 93,9%, do centralnego ogrzewania 82,1%, natomiast do gazu sieciowego 64,6%. W miastach województwa śląskiego, sytuacja przedstawia się gorzej, dostęp do ustępu splukiwanego posiadało jedynie 96% mieszkań (14 pozycja wśród województw), dostęp do łazienki 94,8% mieszkań (13 pozycja wśród województw przy średniej krajowej 95,6%).
- Dostęp do centralnego ogrzewania posiadało jedynie 82,1% mieszkań w miastach – najmniej w porównaniu z innymi województwami, natomiast do gazu sieciowego 72,7% mieszkań – 5 pozycja ex aequo z województwem małopolskim.
- W regionie występują stosunkowo wysokie zaległości w opłatach za mieszkania w zasobach gminnych wynoszące w 2018 r. średnio 12,3 tys. na mieszkanie przy średniej krajowej 10,7 tys. na mieszkanie.
- Województwo śląskie klasyfikuje się w trójce województw z największą ilością mieszkań niezamieszkałych w zasobach gmin (pustostanów). Na terenie regionu zlokalizowane są 10 162 pustostany, co stanowi 18,7% pustostanów w kraju.

Wykres 6. Wyposażenie mieszkań w województwie śląskim w instalacje w 2018 r.

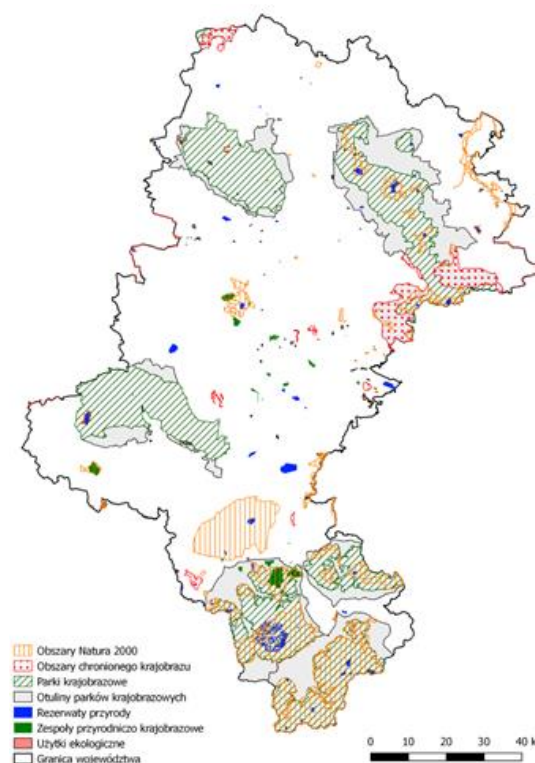
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Obszar środowiskowy

Zasoby i ochrona środowiska

- łączna powierzchnia lasów regionie w 2018 roku wynosiła 3 947,73 km², stanowiąc aż 32% powierzchni województwa. Lasy w województwie śląskim rozmieszczone są głównie w południowej i północnej części regionu.
- Na obszarze województwa śląskiego występuje niewiele obszarów prawnie chronionych (niecałe 3% zasobów kraju). Obszary objęte ochroną prawną, według stanu na 2018 rok, zajmowały powierzchnię 2 719,28 km², co stanowiło 22% powierzchni regionu.
- Na terenie województwa śląskiego wśród obszarów chronionych przeważają parki krajobrazowe, które zajmowały powierzchnię 2 296,69 km² (18% powierzchni województwa i 84% obszarów chronionych).
- W województwie śląskim znajdują się również obszary Natura 2000, w tym na tle całego kraju niewiele ponad 1% obszarów specjalnej ochrony ptaków i niecałe 3% specjalnych obszarów ochrony siedlisk.
- Zasoby eksploatacyjne wód podziemnych wynosiły w 2018 roku 966,1 hm³, co stanowiło jedynie 5,34% zasobów krajowych.
- W regionie niewiele jest naturalnych zbiorników wodnych, natomiast charakterystyczna jest duża ilość zbiorników antropogenicznych.
- Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Katowicach w 2018 roku ocenił 72 jednolite części wód powierzchniowych z czego 22% oceniono na będące w stanie/potencjale dobrym, tj. spełniającym warunki dobrego stanu wód, pozostałe 78% jako będące w stanie/potencjale umiarkowanym, słabym lub złym, tj. nie spełniającym warunków dobrego stanu wód.
- Na przestrzeni lat 2009 – 2018 powierzchnia gruntów zdewastowanych i zdegradowanych wymagających rekultywacji wzrosła o niemal 300 ha do poziomu 1 087 ha.

Mapa 4. Obszary ochrony przyrody w województwie śląskim

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska.

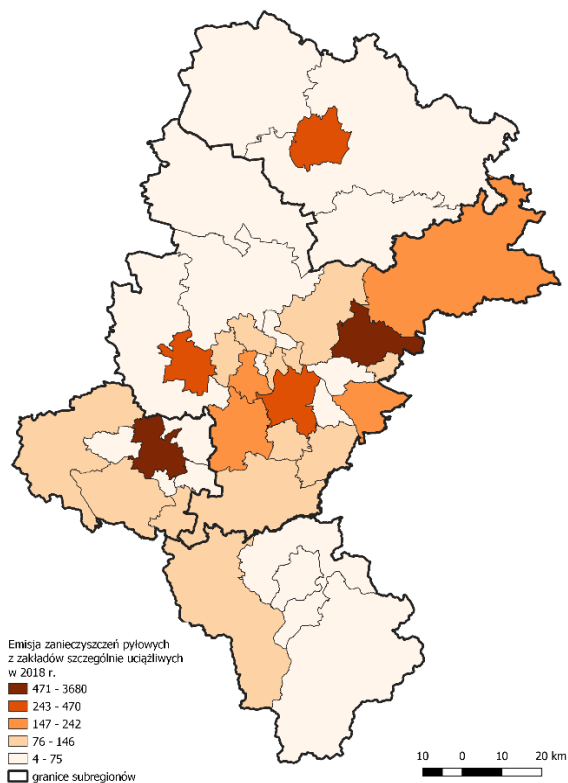
Zanieczyszczenie powietrza

- Województwo śląskie było jednym z trzech województw (obok łódzkiego i mazowieckiego), które w ostatnich latach emitowało do atmosfery najwięcej zanieczyszczeń (17% emisji w

kraju). Wśród zanieczyszczeń gazowych zdecydowanie dominował dwutlenek węgla, którego udział wyniósł 98,1%. Na miejscu drugim uplasował się metan, którego udział w zanieczyszczeniach gazowych stanowił 1,3%. Region zajmował pierwsze miejsce pod względem ilości wytwarzanego metanu (91% emisji krajowej) i drugie miejsce pod względem ilości wytwarzanego dwutlenku węgla (16,8% emisji krajowej).

- W województwie śląskim występuje duże zanieczyszczenie powietrza związane z niską emisją. Wartości średniorocznego stężenia pyłu PM_{2,5} na obszarze województwa były bardzo wysokie i w większości przekraczały poziom 25 µg/m³. W przypadku średniego rocznego stężenia benzo(a)pirenu, w roku 2018 na 11 stanowiskach przekroczyły wartość docelową 1 ng/m³. W związku z powyższym wszystkie strefy zostały zakwalifikowane do klasy C.

Mapa 5. Emisja zanieczyszczeń pyłowych z zakładów szczególnie uciążliwych w powiatach województwa śląskiego w roku 2018 [t/r].

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

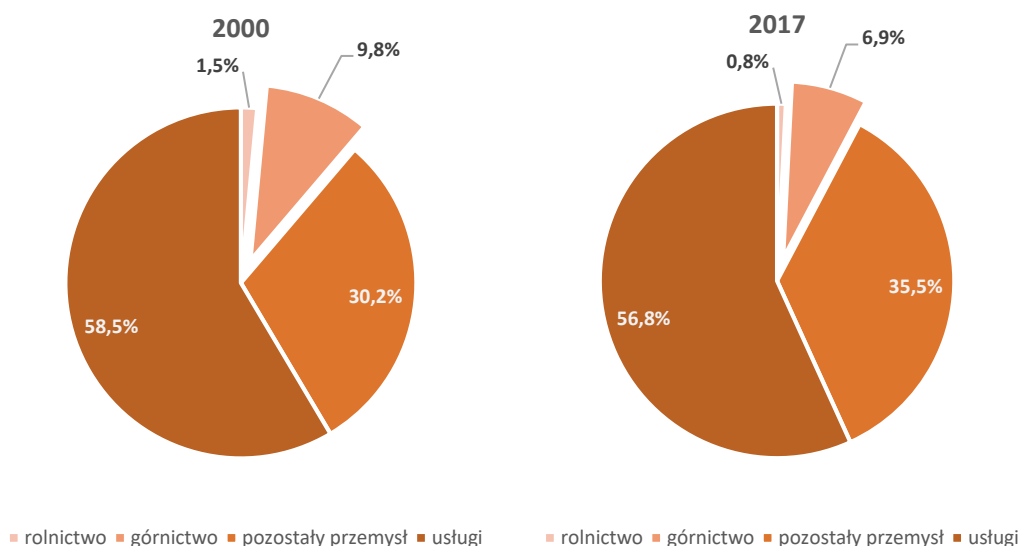
Obszar gospodarczy

Potencjał regionu

- Produkt Krajowy Brutto w województwie śląskim w latach 2001-2017 stale wzrastał, jednak tempo wzrostu było niższe niż średnia dla kraju.
- Produkt Krajowy Brutto na 1 mieszkańca regionu jest wyższy niż średnia dla kraju (o 3,6 pp.) jednak ta przewaga zmalała od 2004 (11 pp.), województwo zajmuje wysoką pozycję pod względem wartości PKB na 1 mieszkańca, jednak tempo wzrostu PKB jest niższe niż innych regionów.
- Region jest drugim po województwie mazowieckim obszarem w kraju w zakresie tworzenia Wartości Dodanej Brutto (WDB). Wartość dodana brutto województwa śląskiego w 2017 roku wyniosła 214,5 mld zł, natomiast udział regionu w tworzeniu wartości dodanej brutto wyniósł 12,28%.

- Wartość dodana brutto w przeliczeniu na mieszkańca w 2017 roku o 3,6 pp. przekraczała średnią dla Polski, a wartość dodana brutto wytwarzana w województwie śląskim po przeliczeniu na 1 pracującego przekraczała krajową średnią o 7,9 pp.
- Około 42,4% wartości dodanej brutto tworzonej w województwie śląskim pochodzi z sektora przemysłu, a wartość ta w porównaniu z rokiem 2000 nawet wzrosła o ok. 2,4 pp.
- Udział wartości dodanej brutto pochodzącej z górnictwa w latach 2000-2017 zmniejszył się w regionie o prawie 3 pp. (w 2017 roku 6,9% WDB w regionie pochodziło z górnictwa, podczas gdy w roku 2000 było to niemal 10%).
- Zwiększa się wartość produkcji sprzedanej przemysłu w województwie śląskim, która w okresie 2009-2018 zanotowała przyrost o 84,4 mld zł, tj. o 51,2% (przyrost dla Polski ogółem wyniósł w tym czasie 69,7%).

Wykres 7. WDB województwa śląskiego w latach 2000-2017 w podziale na sektory gospodarki.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

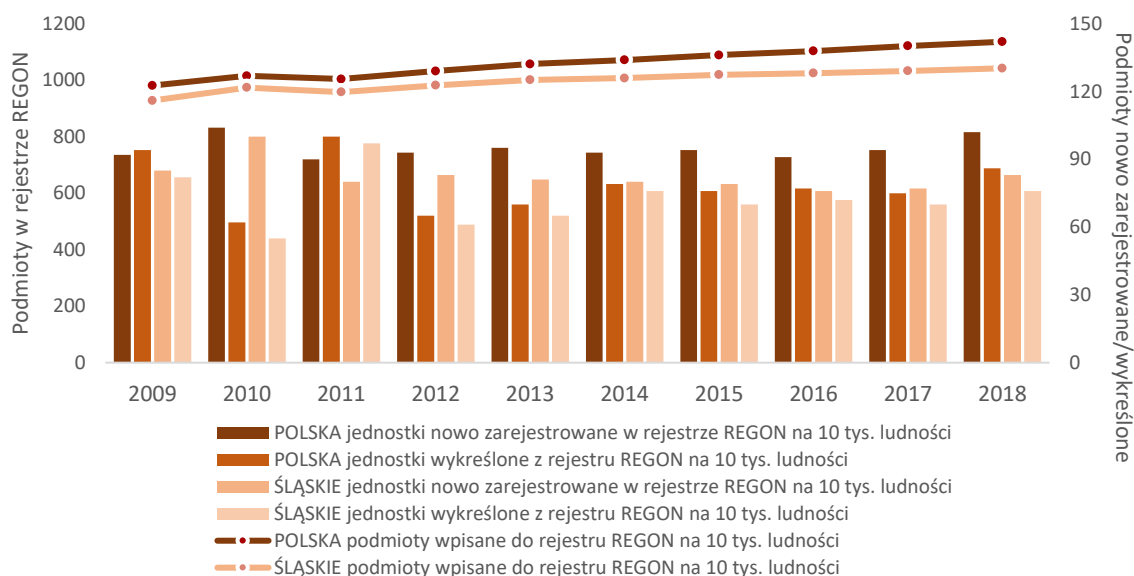
- Wartość produkcji sprzedanej przemysłu w przeliczeniu na 1 mieszkańca była w roku 2018 na poziomie 54,9 tys. zł i była wyższa od średniej krajowej o 15,3 tys. zł (39,6 tys. zł), co dawało 2 miejsce w Polsce po województwie mazowieckim.
- Na obszarze województwa śląskiego działa Katowicka Specjalna Strefa Ekonomiczna (KSSE). Jest ona drugą pod względem zajmowanej powierzchni tego typu strefą w Polsce, obejmując swym zasięgiem 2 749,4 ha powierzchni na obszarze 48 gmin na terenie trzech województw.

Podmioty gospodarcze

- W roku 2018 liczba podmiotów zarejestrowanych w systemie REGON wyniosła 472 498, co stanowiło prawie 11% podmiotów działających w kraju. Liczba podmiotów gospodarczych w województwie śląskim zwiększyła się w okresie 2009-2018 o 9,7%, niemniej jednak udział podmiotów z regionu w ogólnej liczbie podmiotów gospodarczych w Polsce zmniejszył się o 0,7 pp.

- W latach 2009-2018 liczba mikroprzedsiębiorstw (czyli podmiotów zatrudniających do 9 osób) zwiększyła się o 45,6 tys., co stanowiło przyrost o 11,3%, podczas gdy w tym samym okresie łączna liczba firm małych (10-49 osób), średnich (50-249 osób) i dużych (250 i więcej zatrudnionych osób) spadła o ponad 3,7 tys. (spadek o 14,4%). Udział podmiotów gospodarczych z województwa w ogólnej liczbie przedsiębiorstw w Polsce zwiększył się jedynie w grupie firm średnich (wzrost udziału o 0,3 pp.).
- W 2018 roku liczba podmiotów w rejestrze REGON na 10 tys. mieszkańców wyniosła w regionie 1 042, co oznaczało przyrost względem roku 2009 o 12,3%.

Wykres 8. Podmioty w rejestrze REGON w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców w latach 2009-2018.

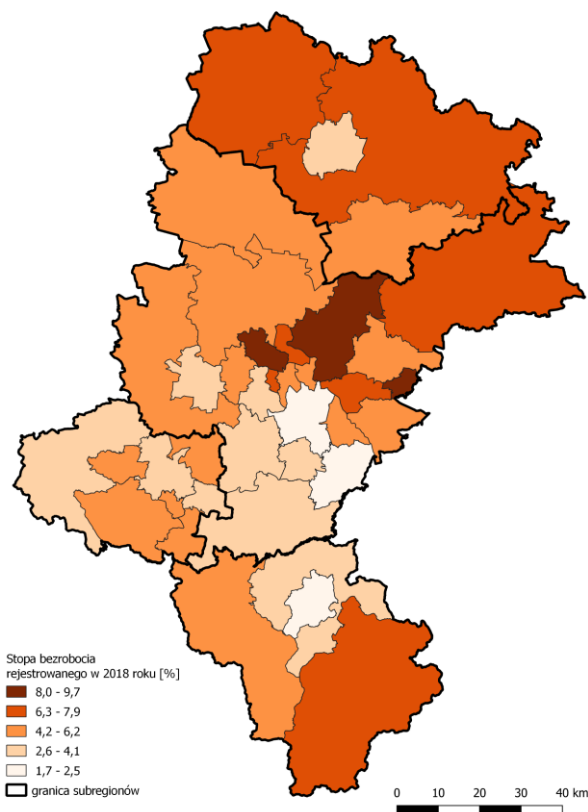
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Rynek pracy

- W 2018 r. liczba biernych zawodowo w regionie wyniosła 1,7 mln osób, co dawało najwyższy w kraju odsetek biernych zawodowo w ogólnej ludności w wieku 15 lat i więcej (44%). Zdecydowaną większość biernych zawodowo, bo aż 71,9%, stanowiły osoby w wieku 50 lat i więcej.
- W 2018 r. w regionie 1,9 mln osób zaliczano do osób aktywnych zawodowo, co plasowało województwo śląskie wśród regionów charakteryzujących się mniejszym udziałem osób aktywnych zawodowo w ogólnej ludności.
- Charakterystyczna dla grupy aktywnych zawodowo była przewaga osób z wykształceniem wyższym (34,6%) oraz policealnym i średnim zawodowym. Jednocześnie największy odsetek aktywnych zawodowo odnotowano wśród osób w wieku 30-39 lat (28,9%), 40-49 lat (26,4%) oraz 50+ (25%).

- Współczynnik aktywności zawodowej¹¹ w 2018 r. kształtował się na poziomie 53,4% (3 pp. mniej niż na poziomie kraju) i był najniższym wynikiem w odniesieniu do pozostałych regionów.
- Wskaźnik zatrudnienia¹² w 2018 r. ukształtował się na poziomie 51,4%. Taka wartość wskaźnika plasowała województwo śląskie o 3,1 pp. poniżej wartości dla kraju i jednocześnie wśród regionów o niższych wartości wskaźnika zatrudnienia.
- Przeciętne zatrudnienie w sektorze przedsiębiorstw¹³ w województwie śląskim w 2018 r. wyniosło 778,5 tys. osób (12,5% przeciętnej liczby zatrudnionych w kraju), co plasowało region na drugim miejscu w kraju (po województwie mazowieckim).
- Województwo charakteryzowało się wysokim udziałem przemysłu w strukturze przeciętnego zatrudnienia
- Liczba bezrobotnych w województwie śląskim wykazuje tendencje analogiczne do zachodzących na poziomie kraju.
- W 2018 r. zarejestrowanych było 80,1 tys. osób bezrobotnych, co dawało spadek o 52,5% w stosunku do 2009 r.
- Stopa bezrobocia rejestrowanego w 2018 r. w województwie śląskim wyniosła 4,3% i była niższa o 1,5 pp. od stopy krajowej. Niższą wartość zjawiska odnotowano tylko w województwie wielkopolskim: 3,2%.
- W 2018 roku najliczniejszą grupę zarejestrowanych bezrobotnych w województwie śląskim stanowiły osoby młode, w wieku 25-34 lata (26,9%) i 35-44 lata (24,9%), dalej osoby starsze w wieku 55 lat i więcej (19,2%) oraz 45-55 lat (18,8%). Najmniej liczną grupę osób pozostających w rejestrach powiatowych urzędów pracy stanowiły osoby do 24 roku życia (10,2%).
- Odsetek osób bezrobotnych w wieku 55 lat i więcej w 2018 r. wyniósł 19,2% (15,4 tys.) i był o 1,2 pp. wyższy niż na poziomie kraju.
- Odsetek długotrwale bezrobotnych w województwie śląskim był o 3,1 pp. niższy niż w kraju i plasował województwo wśród regionów o najniższym nasileniu problemu. W grupie

Mapa 6. Stopa bezrobocia rejestrowanego w powiatach województwa śląskiego w 2018 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

¹¹ Procentowy udział aktywnych zawodowo w ogólnej liczbie ludności.

¹² Procentowy udział pracujących danej kategorii w ogólnej liczbie ludności danej kategorii.

¹³ Dane obejmują osoby zatrudnione na podstawie stosunku pracy w pełnym wymiarze czasu pracy oraz w niepełnym, po przeliczeniu na pełnozatrudnionych.

długotrwale bezrobotnych województwa śląskiego 60,1% zarejestrowanych pozostawało bez pracy ponad 24 miesiące, a blisko 64% grupy stanowiły kobiety.

- W końcu 2018 r. w województwie śląskim, podobnie jak na poziomie kraju, problem bezrobocia dotyczył głównie osób z wykształceniem najniższego stopnia– gimnazjalnym i niższym (27,5%) oraz zasadniczym zawodowym (25,4%), dalej policealnym i średnim zawodowym (22,2%), wyższym (14,9%) i średnim ogólnokształcącym (10%).

Tabela 1. Aktywność ekonomiczna ludności w wieku 15 lat i więcej w województwie śląskim i Polsce w 2018 r.

Wyszczególnienie	Województwo śląskie	Polska
Bierni zawodowo (tys.)	1 707	13 285
Współczynnik aktywności zawodowej (%)	53,2	56,3
Wskaźnik zatrudnienia (%)	51,4	54,2

Źródło: opracowanie własne podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Podsumowanie

Zmieniająca się struktura wiekowa ludności regionu wskazuje wyraźnie, że problem starzejącego się społeczeństwa będzie postępował, a wyzwania z tym związane to jedno z najważniejszych i najtrudniejszych zadań z jakimi będzie musiał zmierzyć się region, zarówno w skali lokalnej jak i regionalnej. Wzrastający udział seniorów w ogóle mieszkańców wiąże się z problemem zapewnienia odpowiednich warunków życia oraz opieki dla tych osób. W miejscach (gminach, dzielnicach, sołectwach) gdzie średnia wieku jest wysoka, potrzeba nie tylko działań skierowanych do tej grupy społecznej, ale również prowadzenia aktywnej polityki mającej na celu napływ ludności z innych grup wiekowych. Analizując zmiany liczby ludności w samym województwie śląskim uwzględniając podział miasto-wieś, należy podkreślić, że niepokojące tendencje depopulacyjne dotyczą w głównej mierze miast, co w zderzeniu z faktem, że region jest najsilniej zurbanizowanym obszarem powoduje, że problem ten będzie miał coraz większe znaczenie i konsekwencje.

Niska aktywność ekonomiczna mieszkańców wynikająca z wielu przyczyn często prowadzi do zaniechania aktywności społecznej, a także do uzależniania się od pomocy społecznej. Obecna sytuacja na rynku pracy wskazuje, że można mówić o bezrobociu naturalnym i najczęściej dotyczy ono osób po 55 roku życia. Sytuacja taka powoduje, że aktywizacja pozostających poza rynkiem pracy może być bardzo trudna, o ile w ogóle niemożliwa. Osoby obecnie bezrobotne często z własnej woli nie podejmują zatrudnienia, a obecny stan życia im odpowiada. W skali lokalnej, gdzie występują skupienia społeczności nieaktywnych zawodowo, należy podejmować próby włączenia takich osób do aktywności społecznych i zawodowych. Obecną sytuację na rynku pracy może skomplikować trwająca epidemia Covid-19. W wyniku pandemii część społeczeństwa boryka się z problemem nagłej utraty pracy. Na chwilę obecną trudno ocenić skalę i zasięg skutków społeczno-gospodarczych pandemii, ale należy się liczyć z pogłębieniem niektórych problemów i pojawieniem się nowych.

Brak aktywności ekonomicznej często powiązany jest z ubóstwem. Pomimo, że wieloletni trend w tym aspekcie wskazuje na zmniejszanie się tego zjawiska, to nadal jest ono obecne zarówno w skali regionalnej jak i lokalnej. Zwiększające się obciążenie systemu opieki społecznej związane ze zmianami demograficznymi będzie znaczące dla gmin, a w przypadku pogorszenia sytuacji na rynku pracy system może okazać się niewydolny. Działania aktywizacji społecznej realizowane z wyprzedzeniem mogą pomóc w systemowym opanowaniu zbliżającego się obciążenia systemu opieki. Ważnym wyzwaniem w województwie jest podniesienie aktywności społecznej i zawodowej mieszkańców oraz budowanie silnych więzi społecznych. Trzecim, często współistniejącym do pozostałych tu wymienionych, problemem społecznym jest przestępczość. Ogólnowojevodzki trend wskazuje na spadek przestępczości w regionie, utrzymanie tego trendu zależeć będzie również od realizacji działań w ramach rewitalizacji społecznej.

Osoby niesamodzielne wymagają szczególnego wsparcia ze strony systemu pomocy społecznej oraz służby zdrowia. Problemem tej grupy osób jest coraz mniejsza liczba opiekunów rodzinnych/niefORMALNYCH, zdolnych do podjęcia obowiązków opiekuńczych. Mimo niskiego współczynnika aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych oraz wskaźnika zatrudnienia w stosunku do wskaźników ogółu populacji, statystyki obrazujące sytuację osób z niepełnosprawnościami na rynku pracy wykazują systematyczną poprawę.

W województwie śląskim obserwuje się duże dysproporcje w dostępie do żłobków, co przekłada się na stosunkowo niewielki udział dzieci objętych opieką w tych placówkach w porównaniu z innymi regionami. Czynnikiem ten może mieć też duże znaczenie w związku z niską aktywnością ekonomiczną mieszkańców. Pozytywnym zjawiskiem jest natomiast dobra dostępność przedszkoli. Zauważalne są także zmiany w trendach wyborów szkół ponadpodstawowych z placówek ogólnokształcących na rzecz szkół zawodowych i technicznych, co stanowi odpowiedź na potrzeby rynku pracy.

Sprawnie funkcjonujący rynek pracy będzie istotny dla działań transformacyjnych gospodarki województwa śląskiego, która od wielu lat podejmuje działania zmierzające do zmiany profilu gospodarczego. Pomimo spadku udziału wartości dodanej brutto pochodzącej z górnictwa to przemysł jest nadal podstawą WBD regionu. Działania w obszarze rozwoju gospodarczego województwa śląskiego powinny być zbieżne z realizacją procesów rewitalizacyjnych, tak by utrzymać wysoką pozycję gospodarczą regionu mierzoną wartością PKB per capita oraz zwiększyć tempo wzrostu PKB w celu utrzymania przewagi konkurencyjnej.

W aspekcie rewitalizacji duże znaczenie ma jakość zabudowy mieszkaniowej. W związku z tym, że województwo śląskie jest najsilniej zurbanizowanym regionem, o największej gęstości zaludnienia, liczebność mieszkań również jest wysoka. Odczuwalna jest natomiast niewystarczająca jakość zasobów mieszkaniowych wynikająca m.in. z wieku budynków i braku dostępu do instalacji technicznych. Dla wielu osób problemem może być także stosunkowo niska przeciętna powierzchnia mieszkań, która często nie odpowiada preferencjom współczesnych nabywców. W związku ze stale rozwijającym się sektorem mieszkaniowym także długość sieci wodnokanalizacyjnej i ciepłowniczej stale się rozrasta. Należy jednak zwrócić uwagę na występowanie obszarów o niskich wskaźnikach dostępu do infrastruktury komunalnej, wysoką liczbę pustostanów oraz rosnące zaległości w opłatach mieszkaniowych w zasobach komunalnych.

Stały wzrost wykorzystania surowców naturalnych przez człowieka oraz urbanizacja na terenach słabo dotąd zainwestowanych oraz rozlewanie się miast przyczynia się do sukcesywnej fragmentacji oraz niszczenia siedlisk różnych gatunków fauny i flory, przez co są one zagrożone wyginięciem. Ponadto w województwie śląskim stosunkowo niewiele obszarów jest prawnie chronionych, co wpływa na nasilanie się antropopresji na środowisko.

Mimo poprawiającej się świadomości społecznej w zakresie ochrony środowiska region w dalszym ciągu boryka się z bardzo dużym zanieczyszczeniem powietrza, co spowodowane jest dużym udziałem przemysłu w gospodarce województwa. Istotnym problemem jest również niska emisja, spalanie paliw kopalnych w mało wydajnych piecach w celu ogrzewania domów i mieszkań oraz duże natężenie ruchu drogowego. Wyzwaniem jest poprawa jakości środowiska w aspekcie jakości powietrza, wód, a także przeciwdziałanie powstawaniu miejskich wysp ciepła.

Diagnoza specyficzna

Uzupełnieniem diagnozy ogólnej, traktującej problem rewitalizacji horyzontalnie, jest wskazanie informacji specyficznych dla tego aspektu funkcjonowania gmin i regionu. Pierwszym elementem diagnozy specyficznej jest analiza programów rewitalizacji. Rewitalizacja prowadzona jest przede wszystkim w skali lokalnej, przez samorządy, które realizują ją za pomocą lokalnych lub gminnych programów rewitalizacji. Analizując ich zapisy można wyciągnąć wnioski niezbędne do prowadzenia polityki rewitalizacji na poziomie regionu.

Drugi element wiąże się ze specyfiką i historią gospodarczą regionu. Zauważalne jest duże oddziaływanie przedsiębiorstw przemysłów tradycyjnych na życie powiązanych z nimi lokalnych społeczności. Na potrzeby rewitalizacyjne w gminach wpływ mają zarówno zakłady funkcjonujące jak i te zamknięte. Analiza działalności sektora przemysłu tradycyjnego pozwala na określenie wielkości i miejsc oddziaływania tego sektora w aspekcie istniejących przedsiębiorstw oraz tych, które zakończyły działalność.

Obszary zdegradowane i rewitalizacji określone w dokumentach lokalnych na terenie województwa śląskiego

Głównym aktem prawnym dotyczącym dokumentów rewitalizacyjnych na poziomie lokalnym jest ustawa o rewitalizacji¹⁴. Innym dokumentem poruszającym tematykę rewitalizacji i obowiązującym dla przygotowujących lokalne programy rewitalizacji są *Wytyczne w zakresie rewitalizacji w programach operacyjnych na lata 2014-2020*.¹⁵ Obszar zdegradowany, jak wskazano we wstępie do niniejszego dokumentu jest to obszar znajdujący się w stanie kryzysowym z powodu koncentracji negatywnych zjawisk społecznych oraz jednego z współwystępujących z negatywnymi zjawiskami w co najmniej jednej z następujących sfer: gospodarczej, środowiskowej, przestrzenno-funkcjonalnej, technicznej.¹⁶ Obejmuje on swoim zasięgiem całą gminę lub jej wyznaczone obszary spełniające wskazany warunek. Obszar rewitalizacji to część obszaru zdegradowanego ograniczony terytorialnie oraz pod względem liczby mieszkańców wyróżniający się pod względem poziomu negatywnych zjawisk. Możliwe jest wskazanie więcej niż jednego obszaru rewitalizacji w gminie.

Oba dokumenty warunkujące rewitalizację zgodnie uznają, iż tereny rewitalizacji nie powinny zajmować więcej niż 20% obszaru gminy oraz nie mogą być zamieszkałe przez więcej niż 30% mieszkańców. W podobny sposób podchodzą do terenów poprzemysłowych, pokolejowych i powojaskowych. Tereny te mogą być objęte obszarem rewitalizacji jedynie w przypadku, gdy działania przewidziane dla nich są ściśle powiązane z celami rewitalizacji danego obszaru rewitalizacji.

¹⁴ Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji - Dz.U. 2015 poz. 1777

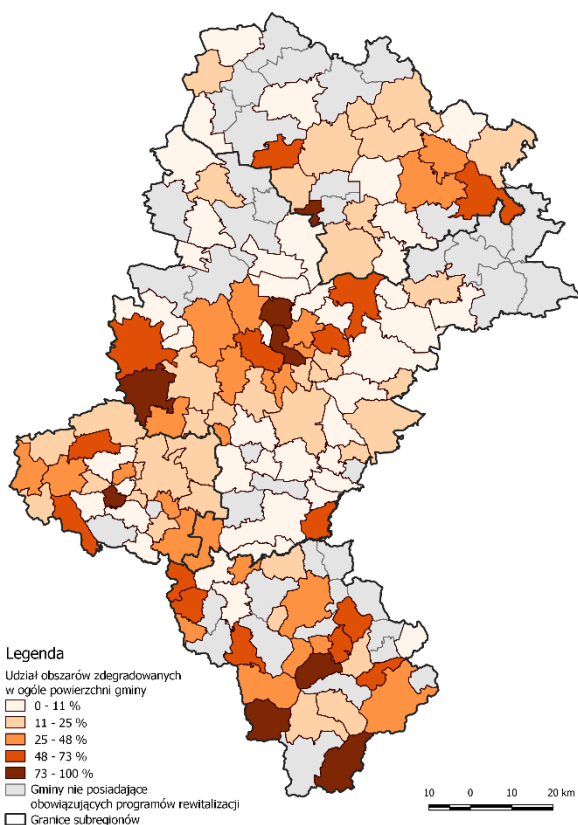
¹⁵ <https://rpo.slaskie.pl/file/download/1148>

¹⁶ Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji - Dz.U. 2015 poz. 1777, Art.9; Wytyczne w zakresie rewitalizacji w programach operacyjnych na lata 2014-2020 z dnia 6 sierpnia 2016, Roz. 3, pkt. 2.

Dokument lokalnego programu rewitalizacji bądź gminnego programu rewitalizacji w 2020 r. posiadało 125 jednostek samorządu terytorialnego¹⁷, co stanowiło 75% gmin z terenu całego województwa. Wydziały one łącznie 356 podobszarów zdegradowanych oraz 340 podobszarów rewitalizacji. Obszary zdegradowane w tych gminach zajmowały łącznie około 2 285 km², co stanowiło ok. 19% terenu całego województwa. Natomiast obszary rewitalizacji łącznie miały 628 km² i było to około 5% obszaru województwa.

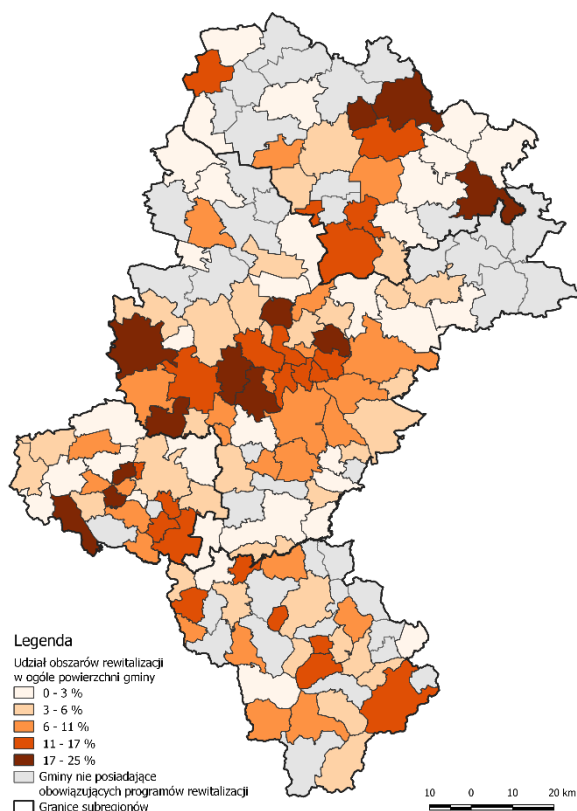
W dwóch gminach w województwie śląskim za obszar zdegradowany uznano cały teren gminy, są to Ujsoły oraz Istebna (podregion bielski). Dwie kolejne gminy (Pszów, Świerklaniec) za taki obszar uznało powyżej 90% terenu gminy. Najmniejszy obszar zdegradowany wyznaczono w gminie Łękawica, gdzie obszar ten, będący zarazem obszarem rewitalizacji, zajmował powierzchnię 1,2 ha co stanowiło jedynie 0,03% powierzchni całej gminy.

Mapa 7. Udział obszarów zdegradowanych w ogóle powierzchni gminy.

Źródło: opracowanie własne na podstawie lokalnych i gminnych programów rewitalizacji.

Mapa 8. Udział obszarów rewitalizacji w ogóle powierzchni gminy.

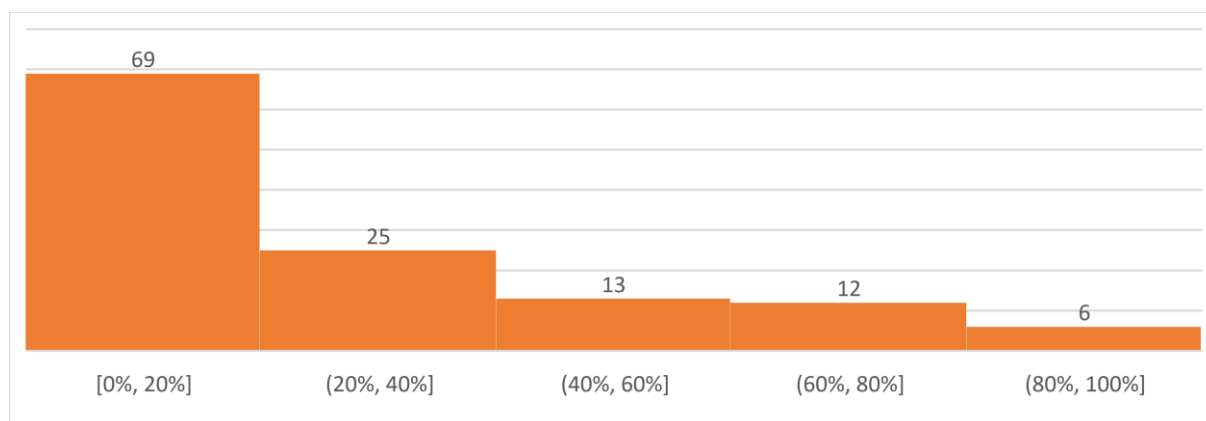

Źródło: opracowanie własne na podstawie lokalnych i gminnych programów rewitalizacji.

¹⁷ Stan na 15 czerwiec 2020 r.

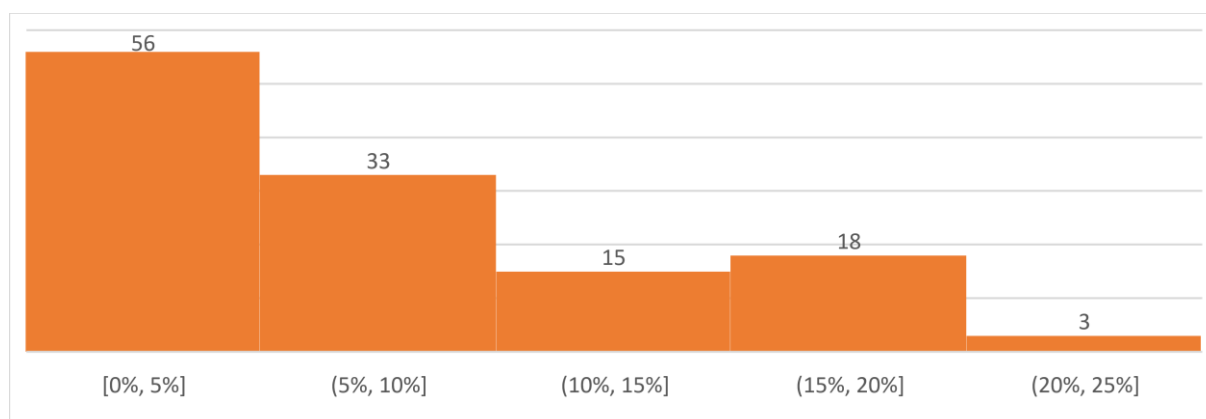
W większości gmin obszar zdegradowany zajmował poniżej 20% powierzchni gminy. Taka sytuacja występowała w ponad 69% badanych przypadków, w 6 gminach natomiast (4,7%) obszar wyznaczony w programie rewitalizacji obejmuje więcej niż 80% powierzchni gminy. Jeśli chodzi o obszary rewitalizacji to najczęściej zajmowały one do 5% powierzchni gminy (w 44% programów rewitalizacji).

Wykres 9. Rozkład liczby gmin wg. udziału powierzchni objętej obszarami zdegradowanymi.

Źródło: opracowanie własne na podstawie lokalnych i gminnych programów rewitalizacji.

Wykres 10. Rozkład liczby gmin wg. udziału powierzchni objętej obszarami rewitalizacji.

Źródło: opracowanie własne na podstawie lokalnych i gminnych programów rewitalizacji.

Obszary rewitalizacji stanowiły 27,5% powierzchni obszarów zdegradowanych i obejmowały swoim zasięgiem 628 km². W gminach posiadających programy rewitalizacji obszar zdegradowany zajmował średnio 25,28% ich całkowitej powierzchni, natomiast obszary rewitalizacji obejmowały średnio 6,95% powierzchni tych gmin.

Przemysł tradycyjny i tereny poprzemysłowe

Na obecnym terenie województwa śląskiego intensywny rozwój gospodarki nastąpił w XVIII wieku i opierał się on głównie na przemyśle wydobywczym, w tym górnictwie węgla kamiennego oraz rud cynku i ołowiu, a także przemyśle przetwórczym związanym z hutnictwem cynku, ołowiu i żelaza. Usługi skoncentrowane były przede wszystkim na obsłudze przemysłu i odgrywały w tym czasie mniejszą rolę, a ich zasięg ograniczony był do obszarów zurbanizowanych.

W XVIII i kolejnym stuleciu przemysł intensywnie się rozwijał, po raz pierwszy na tym obszarze wprowadzono na ziemiach polskich m. in maszynę parową, produkcję cementu oraz nowe technologie w hutnictwie, po czym innowacyjność regionu zaczęła się zmniejszać, głównie w wyniku wojen i kryzysów gospodarczych. Dalszym zmianom ulegała również struktura przemysłu, co objawiało się rozwojem nowych branż w przetwórstwie - przemyśle metalowego, maszynowego, elektromaszynowego, energetycznego, spożywczego czy też chemicznego¹⁸. Na początku XX wieku uległa zmniejszeniu rola górnictwa oraz hutnictwa rud cynku i ołowiu, jednak pozostałe branże nadal kształtowały charakter gospodarki obecnego obszaru województwa śląskiego.

Przemiany, jakie zachodziły w strukturze gospodarki, wpływały też na strukturę przestrzenną. Najpierw rozwijały się obrzeża dzisiejszego rdzenia konurbacji – miast powstałych jeszcze w średniowieczu tj. Bytomia i Gliwic, a następnie w wyniku industrializacji dominującą rolę przejęły Katowice, Chorzów i Zabrze.

W północnej części dzisiejszego obszaru województwa dynamiczny rozwój gospodarczy objął głównie, bazującą na przemyśle metalurgicznym i włókienniczym, Częstochowę, której atutem było położenie na trasie kolei warszawsko-wiedeńskiej¹⁹. Gorzej rozwijały się pozostałe okoliczne miasta (np. Kłobuck i Myszków), co wpłynęło na utrzymanie rolniczego charakteru ich otoczenia. Południowa i zachodnia część regionu rozwijały się bardziej równomiernie. W Bielsku i Białej intensywny rozwój determinowany był przede wszystkim przez przemysł włókienniczy, a w następnych latach także spożywczy i maszynowy. Rozwój gospodarki obejmował także Żywiec, Cieszyn, Skoczów oraz Ustroń. W dzisiejszym podregionie rybnickim od XVIII w. rozwijało się górnictwo węglowe, a w późniejszym czasie również przemysł metalowy i maszynowy. Dużą rolę odgrywało też rolnictwo.

Znaczące zmiany gospodarcze o podłożu ustrojowym nastąpiły po II wojnie światowej, gdy wdrożono centralne sterowanie gospodarką. Pomimo planów deglomeracji regionu nadal powstawały kolejne zakłady przemysłowe, z których najbardziej znane to Huta Katowice (Dąbrowa Górnicza), kopalnie w Rybnickim Okręgu Węglowym, zakłady FSM (Tychy i Bielsko-Biała), a także elektrownie w Rybniku i Jaworznie. W tym czasie, oprócz budowy zakładów, realizowano również rozbudowę istniejących, np. gliwickiej Huty Łabędy czy Huty Częstochowa²⁰.

Pod koniec lat 70. XX wieku nastąpiło zatrzymanie nowych inwestycji spowodowane kryzysem i wprowadzeniem stanu wojennego, czego efektem był ponowny wzrost znaczenia w zatrudnieniu

¹⁸ Andrzej T. Jankowski (red.), Społeczno-gospodarcze i przestrzenne kierunki zmian regionalnego oraz lokalnych rynków pracy województwa śląskiego – SGP WSL. Raport końcowy, Sosnowiec 2013, s. 120

¹⁹ Andrzej T. Jankowski (red.), Społeczno-gospodarcze i przestrzenne kierunki zmian regionalnego oraz lokalnych rynków pracy województwa śląskiego – SGP WSL. Raport końcowy, Sosnowiec 2013, s. 120

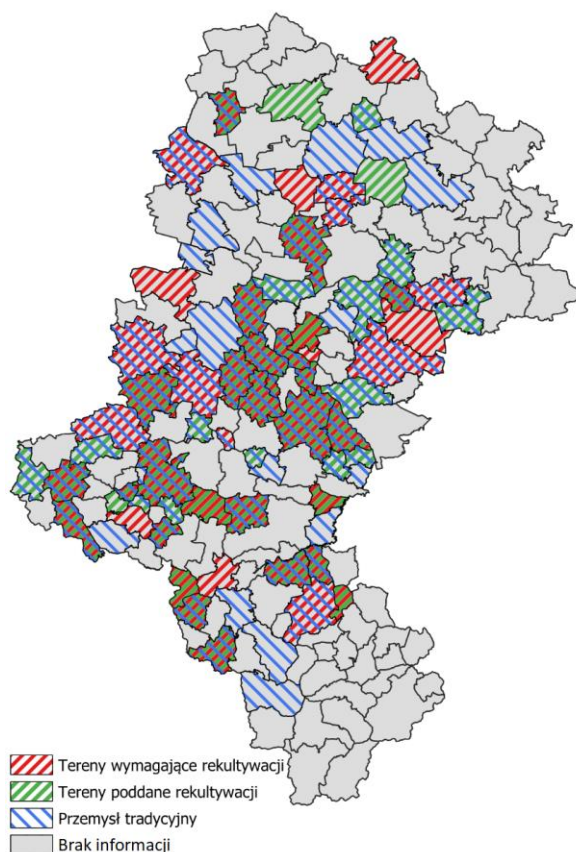
²⁰ <https://kultura.gazetaprawna.pl/artykuly/1486625,plan-szescioletni-prl-gospodarka-komunizm.html>, data dostępu: 10.11.2020 r.

przemysłu paliwowo-energetycznego oraz regresja struktury przemysłowej do lat 50. XX w.²¹ Koniec lat 80. był natomiast czasem mierzenia się z licznymi barierami rozwojowymi, w tym z aspektami strukturalnymi, kapitałowymi, przestrzennymi, środowiskowymi, czy też transportowymi. Transformacja ustrojowa i wprowadzenie gospodarki rynkowej opartej na rachunku ekonomicznym ukazały niską zdolność adaptacji gospodarki regionu górnośląskiego do zmian i ograniczenia dla dalszej możliwości eksploatacji złóż. Restrukturyzacja przedsiębiorstw spowodowała spadek zatrudnienia, co jeszcze uległo pogłębieniu w drugiej połowie lat 90. na skutek dalszej restrukturyzacji w górnictwie.

Transformacja przemysłu, która dotknęła region, wiąże się zarówno ze zmianami przestrzennymi, jak również społeczno-gospodarczymi. W wyniku tych procesów region stoi przed wyzwaniem związanym z degradacją środowiska, problemami natury społecznej, a także zmianą struktury gospodarczej w kierunku rozwoju nowoczesnych branż przemysłu i usług oraz innowacji.

Działalność gospodarcza skupiona wokół przemysłu tradycyjnego jest nadal silna w regionie. Na potrzeby niniejszej analizy, wykorzystując badanie ankietowe, określono 11 branż PKD odpowiadającym przemysłem tradycyjnym. W niemal połowie ankietowanych gmin działają obecnie przedsiębiorstwa związane z branżami tej gałęzi gospodarki²². Największe nagromadzenie przemysłu tradycyjnego obserwuje się w dużych miastach, co wynika z jego roli w urbanizacji województwa śląskiego i ma odzwierciedlenie w historii rozwoju miast regionu.

Mapa 9. Przemysł tradycyjny, tereny wymagające rekultywacji oraz poddane rekultywacji w województwie śląskim

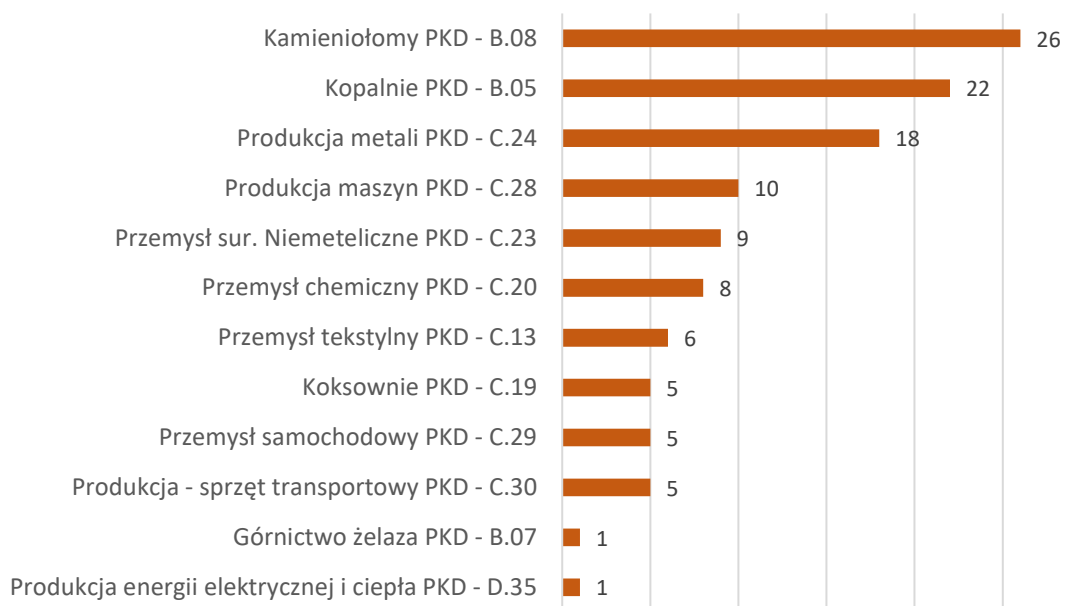

Źródło: opracowanie własne

²¹ Andrzej T. Jankowski (red.), Społeczno-gospodarcze i przestrzenne kierunki zmian regionalnego oraz lokalnych rynków pracy województwa śląskiego – SGP WSL. Raport końcowy, Sosnowiec 2013, s. 121-122

²² Szczegółowy opis badania ankietowego znajduje się w aneksie metodologicznym umieszczonym na końcu dokumentu.

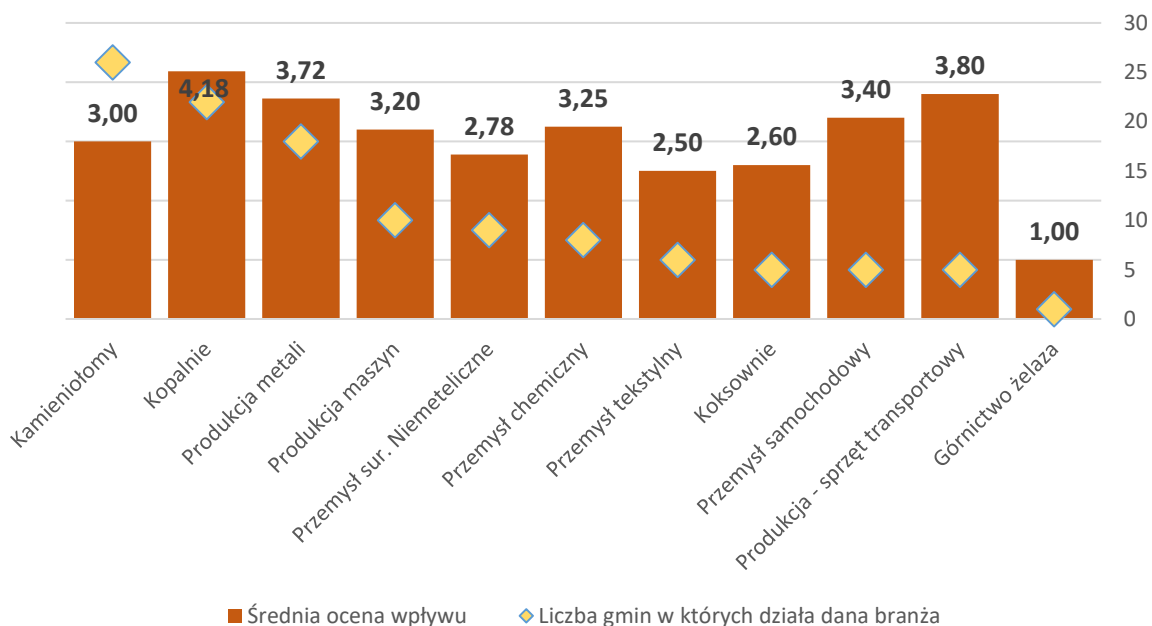
Wykres 11. Liczba gmin, w których obecnie prowadzona jest działalność w branżach przemysłu tradycyjnego.

Źródło: Opracowanie własne.

Przemysł tradycyjny ma duży wpływ na funkcjonowanie gmin w województwie śląskim. Spośród wszystkich branż najbardziej znaczącym jest przemysł związany z wydobywaniem węgla kamiennego i węgla brunatnego (lignitu) (PKD – B.05) oraz produkcją metali (PKD – C.24). Również branża produkcji pozostałego sprzętu transportowego (PKD – C.30) została wskazana jako mająca duży wpływ na gminę, jednak występuje ona jedynie w 5 gminach województwa. Pomimo postępującej dywersyfikacji gospodarki regionu, wpływ przemysłów tradycyjnych na rozwój i funkcjonowanie gmin nadal oceniany jest jako wysoki lub bardzo wysoki.

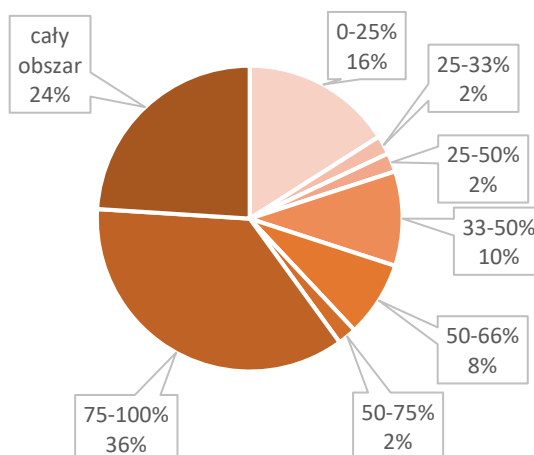
Wykres 12. Ocena wpływu działalności przemysłu tradycyjnego na rozwój i funkcjonowanie gminy.

Źródło: Opracowanie własne.

Przemysł tradycyjny nierozłącznie związany jest z przekształcaniem przestrzeni. Zakłady przemysłowe zajmują duże obszary, które poprzez działanie przedsiębiorstw są przekształcane i po zakończeniu działalności wymagają dużych nakładów finansowych, by mogły być ponownie użytkowane. Przedsiębiorstwa, które najczęściej prowadzą działalność w gminach, są związane z branżą: wydobywania kamienia, piasku i gliny (PKD – B.08) oraz wydobywania węgla kamiennego i brunatnego (lignitu) (PKD – B.05). Na podstawie badań ankietowych problem ten zdiagnozowano w 62 gminach województwa. Gminy wykazały tereny o łącznej powierzchni ponad 5 tys. ha. Największy obszar wśród terenów poprzemysłowych zajmują te historycznie związane z kopalniami (57% sumy terenów poprzemysłowych wskazanych w ankiecie) oraz kamieniołomami (34%). Łącznie zajmują one około 90% powierzchni obszarów zdegradowanych wykazanych w ankiecie, natomiast tereny poprzemysłowe związane z pozostałymi branżami zajmują relatywnie nieduży odsetek przestrzeni. Gminy województwa podejmują działania w celu rekultywacji terenów poprzemysłowych. Na podstawie ankiet szacuje się, że 60% obszaru wszystkich terenów zostało objętych działaniami związanymi z rekultywacją. Działania te tylko w 24% przypadków obejmują cały ich obszar, w prawie 1/3 przypadków rekultywacja obejmuje poniżej połowy danego typu (rodzaju działalności przemysłowej) terenu poprzemysłowego w gminie.

Wykres 13. Tereny zdegradowane: część terenu na jakiej podejmowane są działania rekultywacyjne.

Źródło: Opracowanie własne.

Pokazuje to, że pomimo działań jednostek samorządu terytorialnego, potrzeby wynikające z przywracania funkcji na obszarach zdegradowanych są bardzo duże. Najczęściej wskazywanym kierunkiem prac jest rekultywacja na cele środowiskowe związane z terenami zielonymi, rekreacyjnymi, placami lub skwerami. Nieco mniej popularnym przeznaczeniem terenów są cele gospodarcze związane z handlem, usługami oraz lokalizacją nowych przedsiębiorstw. Jedynie w jednym przypadku rekultywacja jest prowadzona w kierunku zabudowy mieszkaniowej. Tereny przemysłowe w gminach bardzo często (ok. 82% wykazanych terenów) objęte są Miejscowymi Planami Zagospodarowania Przestrzennego. Jednostki samorządu terytorialnego sięgają również po inne plany lub programy związane z przywracaniem funkcji terenom przemysłowym. Rekultywacja terenów przemysłowych jest procesem trudnym do przeprowadzenia. Główną barierą, na którą gminy napotykają tworząc projekty rekultywacji jest brak środków (43% wskazań). Pozostałe problemy najczęściej występują razem z innymi trudnościami, i są to problemy własnościowe (36%) oraz problemy z uregulowaniami prawnymi (21%).

Ważną przyczyną występowania potrzeby działań rewitalizacyjnych jest odchodzenie od przemysłu tradycyjnego, który bardzo mocno wpływał na życie mieszkańców województwa. Ogromne zakłady pracy, takie jak huty czy kopalnie, oprócz zapewnienia pracy i zarobku często były także organizatorami życia społeczności lokalnej. Przemysł był, bądź nadal jest obecny w większości gmin miejskich i miejsko-wiejskich województwa. Likwidacja tak wielu wyspecjalizowanych miejsc pracy spowodowała potrzebę przebranżowienia się pracowników, często zmiany miejsca zamieszkania. Spowodowało to również degradację tkanki mieszkaniowej i infrastrukturalnej w wielu ośrodkach miejskich. Oprócz negatywnych skutków społecznych, zmiana profilu gospodarczego regionu wywarła wpływ na przestrzeń województwa. Ogromne tereny kiedyś wykorzystywane przez zakłady przemysłowe, obecnie stają się istotnym wyzwaniem przestrzenno-infrastrukturalnym i wizerunkowym dla samorządów. Położenie terenów przemysłowych, często w centrach miast lub blisko osiedli, powoduje, że sama rekultywacja może nie wystarczyć a niezbędne jest ich włączenie do procesów rewitalizacji.

Elementami postindustrialnego krajobrazu województwa śląskiego, oprócz terenów przemysłowych, są też osiedla robotnicze tzw. familoków, które budowane były od pocz. XIX do I połowy XX wieku dla pracowników okolicznych zakładów przemysłowych, a zwłaszcza kopalni, fabryk i hut. Tworzą je jedno- lub wielokondygnacyjne domy wielorodzinne, które najczęściej były budowane z cegły. Obecnie budynki te są stare i często zaniedbane, co powoduje ciągłe pogarszanie ich stanu technicznego, a w konsekwencji ich wyburzanie pod nowe inwestycje i tym samym zanikanie tożsamości Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego. Najbardziej znane osiedla robotnicze w województwie śląskim m.in.: Nikiszowiec, Giszowiec (Katowice) Kolonia Zgorzelec (Bytom), Ficus, Kaufhaus, Kolonia Carl Emanuel (Ruda Śląska), Kolonia Emma (Radlin), Zandka (Zabrze), Walcownia (Sosnowiec).

Analiza SWOT

Wnioski ze sporządzonej diagnozy oraz informacje zebrane podczas warsztatów pozwalają na usystematyzowanie wiedzy na temat rewitalizacji w województwie śląskim w postaci przeprowadzonej analizy SWOT. Spojrzenie na wewnętrzny potencjał regionu pod kątem związanych z rewitalizacją szans i zagrożeń ukazuje główne wyzwania oraz umożliwia wyznaczenie celów wraz z niezbędnymi dla nich działaniami w aspekcie rewitalizacji. Element ten stanowi zatem przejście do strategicznych zapisów dokumentu.

Poniższa analiza SWOT zawiera zarówno czynniki bezpośrednio związane z rewitalizacją, jak i kwestie będące jej otoczeniem, lecz mogące przyczyniać się do nasilenia zjawisk problemowych lub mogące im przeciwdziałać. Dokonano wskazania czynników i procesów aktualnie występujących oraz określono prognozowany kierunek zmiany czynników oraz uwarunkowań w przyszłości (znacznie wzrasta↑, znaczenie maleje↓). Kompleksowe podejście do zagadnień związanych z rewitalizacją umożliwia pełny pogląd na dalsze działania w tym zakresie.

Tabela 2. Analiza SWOT.

Mocne Strony		Słabe Strony	
Duży potencjał ludnościowy.	↓	Nieuregulowana sytuacja własnościowa terenów przemysłowych.	↓
Dobrze rozwinięta sieć komunikacyjna.	↑	Wysoki wskaźnik przestępczości.	↓
Wysokie walory turystyczne i rekreacyjne.	↑	Duża liczba osób stale korzystających z pomocy socjalnej.	↓
Duży potencjał gospodarczy.	↓	Spadające tempo wzrostu gospodarczego.	↑
Rosnący poziom przedsiębiorczości.	↑	Niekorzystne procesy przestrzenne – rozlewanie się miast, wyludnianie się centrów miast.	↑
Dziedzictwo kulturowe, wysoka wartość obiektów zabytkowych.	↑	Pogłębiające się niekorzystne tendencje demograficzne w szczególności w miastach dużych i średnich.	↑
Rosnąca aktywność zawodowa wśród osób 50+.	↑	Marginalizacja niektórych dzielnic w przestrzeni i układach funkcjonalnych miast.	↓
Duży odsetek gmin posiadających lokalne lub gminne programy rewitalizacji.	↑	Nierównomierny rozwój poszczególnych miast prowadzący do polaryzacji ich wewnętrznej struktury.	↑
Gęsta sieć infrastruktury technicznej, w tym komunalnej.	↑	Niska aktywność zawodowa.	↓
Wysoka atrakcyjność inwestycyjna.	↑	Zły stan substancji mieszkaniowej w centrach miast.	↓
Położenie terenów przemysłowych w dobrych lokalizacjach, często w centrach miast.	↓	Niski poziom realnej partycypacji podmiotów w kształtowaniu polityki lokalnej.	-

Wysoka wartość przyrodnicza i naukowa niektórych obszarów przemysłowych, stanowiąca potencjał ich wykorzystania dla celów środowiskowych, rekreacyjnych i edukacyjnych.	↑	Wysoka kapitałochłonność rewitalizacji terenów zdegradowanych.	↓
		Brak szczegółowej inwentaryzacji terenów przemysłowych.	↓
Szanse		Zagrożenia	
Wzrost zainteresowania dziedzictwem przemysłowym, w tym rozwój turystyki przemysłowej.	↑	Ograniczone możliwości budżetowe utrudniające angażowanie środków w przełomowe projekty rewitalizacyjne.	↑
Dostrzeganie problemu rewitalizacji w dokumentach krajowych i polityce UE.	↑	Wysokie koszty rekultywacji i rewitalizacji terenów i obiektów przemysłowych.	↑
Promocja współpracy partnerskiej w inicjowaniu i realizacji projektów prorozwojowych .	↑	Wzrost ilości terenów zdegradowanych – dalsza likwidacja zakładów przemysłowych, w tym kopalń.	↑
Współpraca w ramach inicjatyw międzynarodowych.	↑	Utrudnienia formalno-prawne dotyczące rewitalizacji zabytków.	↓
Współpraca gmin w ramach Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii.	↑	Niska zdolność współpracy pomiędzy sektorem publicznym i prywatnym.	↓
Polityka UE w zakresie transformacji w kierunku nowoczesnej gospodarki w szczególności Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji.	↑	Zmniejszona ilość środków rozwojowych do wykorzystania w nowej perspektywie finansowej UE.	↑
Wsparcie rozwoju polityk zmiany gospodarczej regionów górniczych	↑	Negatywny wizerunek województwa jako regionu przemysłowego.	↓
Podjęcie inicjatyw mających stworzyć na poziomie regionalnym system zarządzania terenami pogórnymi.	↑		

Źródło: Opracowanie własne.

Powyższa tabela systematyzuje czynniki wewnętrzne oraz zewnętrzne mające wpływ na prowadzenie polityki rewitalizacji w województwie.

Zidentyfikowane specyficzne problemy procesu rewitalizacji w regionie

Opierając się na pogłębionej analizie sytuacji społeczno-gospodarczej regionu, przeprowadzonej zarówno w oparciu o informacje ilościowe, jak i spotkania warsztatowe z partnerami samorządowymi oraz społeczno-gospodarczymi, a także wykorzystując doświadczenia dotychczasowej polityki rewitalizacji wdrażanej w głównej mierze na poziomie lokalnym sformułować można kluczowe obserwowane problemy oraz trendy w funkcjonowaniu obszarów miejskich, mające wpływ na procesy rewitalizacji. Obserwacje te, ze względu na szeroką specyfikę rewitalizacji, mogą mieć charakter zarówno szczegółowy, jak i horyzontalny. Do specyficznych regionalnych problemów rewitalizacyjnych zaliczyć należy:

- występowanie dużych terenów przemysłowych zarówno w strefie zamieszkałej jak również poza nią, wpływające na lokalne możliwości rozwojowe;
- występowanie źródła kryzysu zlokalizowanego poza bezpośrednim obrębem obszaru rewitalizacji;
- nieuregulowany stan prawny i rozdrobnienie własnościowe dużych terenów i obiektów przemysłowych skutkujące dewastacją i trudnościami w realizacji większych projektów rewitalizacyjnych; obecnie przestrzenie takie zalicza się do przestrzeni wymagających rewitalizacji i integracji z gminą;
- niski poziom wiedzy mieszkańców na temat rewitalizacji, ale także szerzej ujmowanych procesów rozwoju lokalnego;
- niedostosowanie celów i narzędzi polityk lokalnych do potrzeb i oczekiwań mieszkańców i przedsiębiorców;
- nadużywanie pojęcia rewitalizacji w celu uzyskania dofinansowania na działania *de facto* nie związane z tym zagadnieniem;
- tworzenie się silnych zamkniętych grup w społeczności, a także utrwalanie się niekorzystnych zjawisk społecznych wśród grup mieszkańców oraz w przestrzeni miast, np. gettoizacja;
- niewystarczająca partycypacja społeczna w procesach rewitalizacji na poziomie lokalnym;
- rosnąca powierzchnia terenów zdegradowanych wymagających rekultywacji wynikających z przemian gospodarczych w regionie;
- ograniczone możliwości finansowe gmin na podjęcie działań związanych z kompleksową rewitalizacją;
- ograniczenia związane z prowadzeniem interwencji w zabytkowej zabudowie prowadzące do pogarszania stanu technicznego zabytkowych obiektów;
- występowanie szkód pogórnich.

Oprócz zidentyfikowanych powyżej problemów wpływających na prowadzenie procesu rewitalizacji konieczne jest także wskazanie barier o charakterze instytucjonalnym związanych z zarządzaniem procesem i jego uwarunkowaniami zewnętrznymi. Należą do nich:

- oderwanie polityk rewitalizacji od polityk rozwoju lokalnego i pozorne zarządzanie procesem rewitalizacji;
- niedostatecznie wykorzystywane możliwości współpracy gminy z otoczeniem (dominacja myślenia konkurencyjnego, przy zaniedbywaniu działania w sojuszu z innymi gminami, zwłaszcza sąsiednimi);
- adresowanie wsparcia rewitalizacyjnego dla osób z grup problemowych bez powiązania z procesem integracji tej grupy z innymi mieszkańcami;

- rozpiętość między długą perspektywą realizacji procesów rewitalizacji a horyzontem planowania wyznaczanym przez uwarunkowania polityczne;
- brak podejścia systemowego do terenów przemysłowych;
- występowanie w województwie terenów przemysłowych, na których znajdują się historyczne składowiska odpadów niebezpiecznych, stwarzających zagrożenie dla zdrowia i życia mieszkańców.

Obszar interwencji w aspekcie rewitalizacji - zróżnicowanie poziomu problemów rewitalizacyjnych

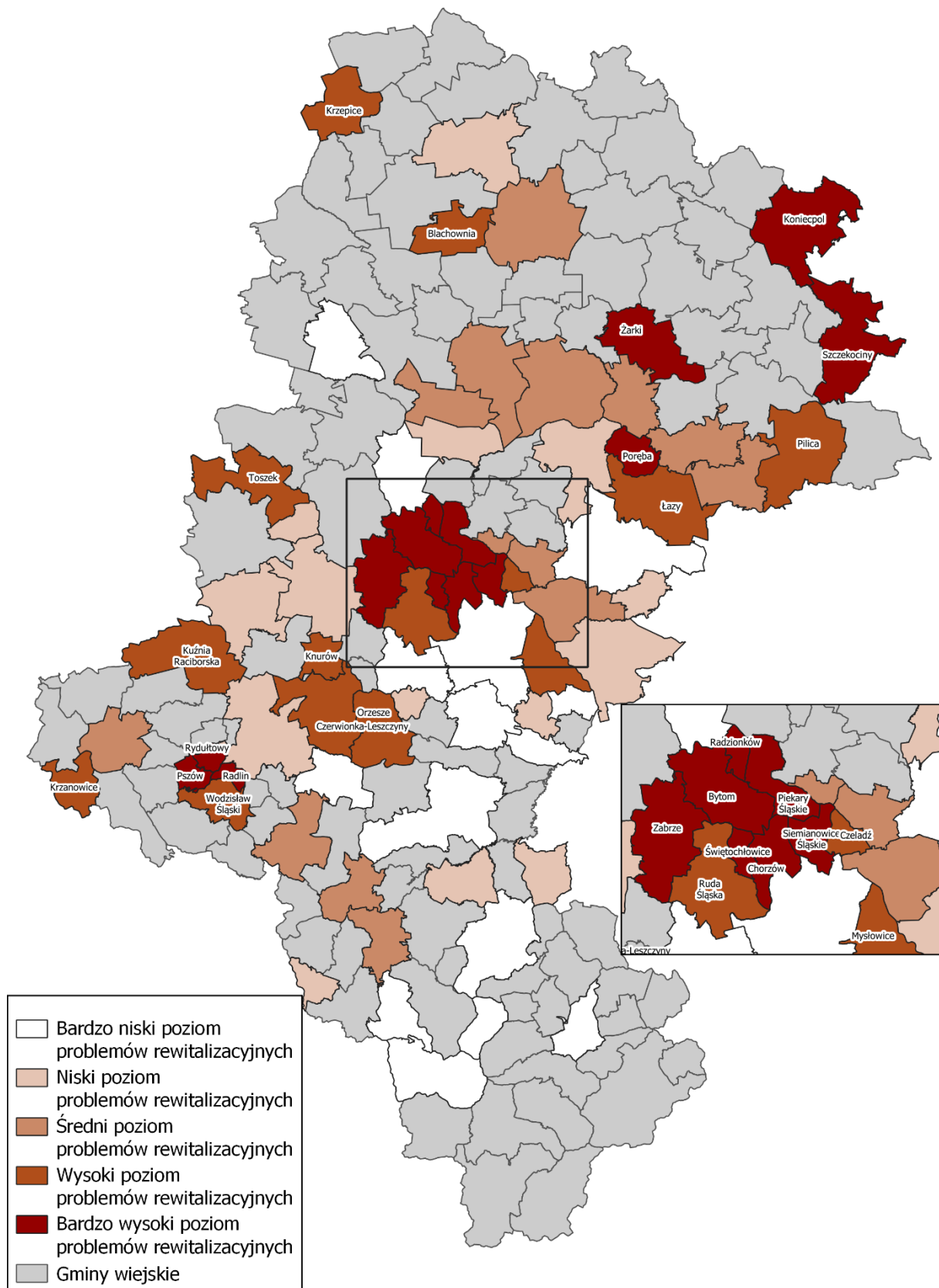
Prowadzenie ukierunkowanych i skutecznych działań na poziomie polityki regionalnej wymaga możliwie precyzyjnego wskazania terenów w województwie, których charakterystyka wskazuje na potrzebę interwencji. Ważnym aspektem jest również zróżnicowanie skali natężenia występowania negatywnych zjawisk, tak aby można było wskazać obszary objęte wsparciem w pierwszej kolejności lub w większym zakresie finansowym i organizacyjnym, w tym eksperckim. W delimitacji obszaru interwencji brano pod uwagę tylko gminy miejskie i miejsko – wiejskie, dla których dedykowany jest ten dokument, a wskaźnik syntetyczny zbudowano w oparciu o cztery obszary: społeczny, przestrzenno-techniczny, środowiskowy oraz gospodarczy.²³

Najwyższy poziom problemów rewitalizacyjnych zdiagnozowano w 14 gminach województwa. Połowa z nich znajduje się w Metropolii Górnośląskiej, co wskazuje jak dużym problemem jest zdegradowanie tkanki miejskiej w centrum województwa. Drugie skupisko gmin o takim natężeniu problemów występuje w subregionie zachodnim, gdzie zdelimitowano trzy gminy o takiej charakterystyce. Grupę gmin o bardzo wysokim poziomie uzupełniają gminy znajdujące się w północno-wschodniej części województwa, nie będące wobec siebie w bezpośredniej bliskości.

Wyniki przeprowadzonych prac prezentuje mapa oraz zestawienie tabelaryczne.

²³ Szerzej temat opisano w aneksie metodologicznym.

Mapa 10. Delimitacja obszaru interwencji w aspekcie rewitalizacji.

Źródło: opracowanie własne.

Poniżej zaprezentowano wynik delimitacji poziomu problemów rewitalizacyjnych w układzie tabelarycznym ze wskazaniem gmin należących do wydzielonych grup problemowych.

Tabela 3 Lista gmin według poziomu problemów rewitalizacyjnych.

Bardzo niski poziom problemów rewitalizacyjnych	Bielsko-Biała, Bieruń, Dąbrowa Górnicza, Imielin, Katowice, Lubliniec, Mikołów, Pszczyna, Szczyrk, Tarnowskie Góry, Tychy, Ustroń, Wiśła, Żory, Żywiec
Niski poziom problemów rewitalizacyjnych	Cieszyn, Czechowice-Dziedzice, Gliwice, Jaworzno, Kłobuck, Lędziny, Łaziska Górne, Miasteczko Śląskie, Pyskowice, Rybnik, Siewierz, Sławków, Sośnicowice, Wilamowice
Średni poziom problemów rewitalizacyjnych	Będzin, Częstochowa, Jastrzębie-Zdrój, Kalety, Kozięgłowy, Myszków, Ogrodzieniec, Racibórz, Skoczów, Sosnowiec, Strumień, Wojkowice, Woźniki, Zawiercie
Wysoki poziom problemów rewitalizacyjnych	Błachownia, Czeladź, Czerwionka-Leszczyny, Knurów, Krzanowice, Krzepice, Kuźnia Raciborska, Łazy, Mysłowice, Orzesze, Pilica, Ruda Śląska, Toszek, Wodzisław Śląski
Bardzo wysoki poziom problemów rewitalizacyjnych	Bytom, Chorzów, Koniecpol, Piekary Śląskie, Poręba, Pszów, Radlin, Radzionków, Rydułtowy, Siemianowice Śląskie, Szczekociny, Świętochłowice, Zabrze, Żarki

Źródło: opracowanie własne.

Cele i działania

Opisane wcześniej wyniki analizy danych zastanych, wyniki prac warsztatowych, zidentyfikowane wyzwania oraz doświadczenia dotychczasowej polityki rewitalizacji, pozwoliły na wyznaczenie celów i działań, które odpowiadają na cel generalny polityki regionalnej.

Celem generalnym regionalnej polityki rewitalizacji jest **wsparcie procesów inkluzji społecznej, aktywizacji mieszkańców regionu oraz podniesienie warunków ich życia przy wykorzystaniu narzędzi rozwoju przedsiębiorczości, poprawy jakości środowiska oraz dostosowania przestrzeni życia do potrzeb mieszkańców.**

Cele operacyjne i działania

Cel generalny będzie operacjonalizowany poprzez pięć celów operacyjnych i działania zapisane w każdym z nich.

Rysunek 3. Cel generalny i cele operacyjne.

Źródło: opracowanie własne.

C1 Wysoka funkcjonalność i jakość przestrzeni publicznych oraz mieszkalnictwa

- 1.1 Zachowanie i nadanie nowych funkcji historycznej zabudowie w centrach miast i starych dzielnicach mieszkaniowych.
- 1.2 Rozwój funkcji miastotwórczych i ożywiających przestrzeń w centrach miast.
- 1.3 Tworzenie reprezentacyjnych przestrzeni publicznych, służących integracji społecznej oraz stanowiących element promocji i konkurencyjności miast.
- 1.4 Poprawa systemów bezpieczeństwa publicznego służących rozwiązywaniu wyzwań rewitalizacyjnych.
- 1.5 Kształtowanie postaw w zakresie odpowiedzialności za przestrzeń publiczną.

C2 Wzrost kompetencji społecznych i aktywności mieszkańców oraz ich udziału w życiu społeczności lokalnych, miast i regionu

- 2.1 Podnoszenie kompetencji społecznych i zawodowych zwiększających zdolność adaptacji mieszkańców z różnych grup wiekowych do zachodzących zmian.
- 2.2 Wspieranie osób zagrożonych dziedziczeniem biernych postaw społecznych, trwałym bezrobociem oraz uzależnieniem od systemu pomocy społecznej.
- 2.3 Budowanie tożsamości lokalnej opartej na tradycji i kulturze.
- 2.4 Wzmocnienie wspólnot i oddolnych inicjatyw mieszkańców podnoszących aktywność i integrujących społeczności lokalne.
- 2.5 Wspieranie partycypacji społecznej w procesach zarządzania rozwojem, w tym kształtowania polityki rewitalizacji.
- 2.6 Promocja współpracy międzysektorowej i różnych grup mieszkańców na rzecz rewitalizacji.
- 2.7 Rozwój relacji opartych na współpracy poprzez wspieranie rozwiązań ekonomii współdzielenia.

C3 Poprawa konkurencyjności gospodarki regionalnej i lokalnej na obszarach oraz terenach zdegradowanych

- 3.1 Rozwój podmiotów i instrumentów wspierających przedsiębiorczość, w tym przedsiębiorczość społeczną.
- 3.2 Wspieranie rozwoju współpracy sektora biznesu i edukacji w celu kształtowania umiejętności i kompetencji dostosowanych do potrzeb regionalnej gospodarki.
- 3.3 Kreowanie wdrażania instrumentów organizacyjnych wspierających rozwój przedsiębiorczości.
- 3.4 Przygotowanie terenów inwestycyjnych, w szczególności przekształcenie terenów typu *brownfield* i wspieranie lokowania na nich przedsiębiorstw działających w sferze nowoczesnej gospodarki, w tym przemysłu 4.0.
- 3.5 Wspieranie współpracy sektora publicznego i inwestorów w celu efektywnej rewitalizacji.

C4 Zagospodarowanie obiektów i terenów zdegradowanych

- 4.1 Rozwój funkcji rekreacyjnych i usług czasu wolnego na terenach zdegradowanych.
- 4.2 Rozwój obszarów aktywności gospodarczej na terenach wymagających rewitalizacji.
- 4.3 Zagospodarowanie obiektów i terenów poprzemysłowych na cele gospodarcze, kulturowe, turystyczne i społeczne.
- 4.4 Wspieranie współpracy na rzecz zarządzania zrewitalizowanymi obiektami.
- 4.5 Tworzenie kompleksowych produktów sieciowych w zrewitalizowanych obiektach.
- 4.6 Wykorzystanie terenów i obiektów poprzemysłowych w celu zwiększenia proekologicznego potencjału energetycznego województwa poprzez inwestycje OZE.

C5 Poprawa jakości środowiska na terenach zdegradowanych

- 5.1 Poprawa warunków środowiskowych w miastach, w szczególności ograniczenie uciążliwości generowanych przez niską emisję i hałas, a także przeciwdziałanie powstawaniu miejskich wysp ciepła oraz poprawa warunków retencji wód.
- 5.2 Ekorewitalizacja z uwzględnieniem funkcji środowiskowych, utrzymania i wzmacniania powiązań przyrodniczych oraz rozwoju terenów zieleni miejskiej.
- 5.3 Rekultywacja i renaturalizacja terenów zdegradowanych i poprzemysłowych.
- 5.4 Monitorowanie stanu terenów zdegradowanych i terenów wykorzystywanych przez podmioty gospodarcze znacząco oddziaływujące na środowisko.

Terytorialny wymiar podejmowanych działań

Z uwagi na duże zróżnicowanie gmin pod względem nasilenia problemów rewitalizacyjnych zasadne jest określenie terytorializacji poszczególnych działań. W gminach o wyższym poziomie problemów rewitalizacyjnych, zgodnie z przeprowadzoną delimitacją, w pierwszej kolejności konieczne jest ograniczenie skali natężenia zjawisk kryzysowych. Preferowane są zatem w nich działania ukierunkowane na rozwiązywanie fundamentalnych problemów rewitalizacyjnych. W gminach o niższym stopniu problemów rewitalizacyjnych, oprócz rozwiązywania podstawowych problemów, niezbędne jest myślenie wykraczające ponad wymiar występujących problemów w celu budowania konkurencyjności. W poniższej tabeli przedstawiono priorytetowy sposób adresowania działań w ramach Regionalnej Polityki Rewitalizacji Województwa Śląskiego w zależności od poziomu problemów rewitalizacyjnych.

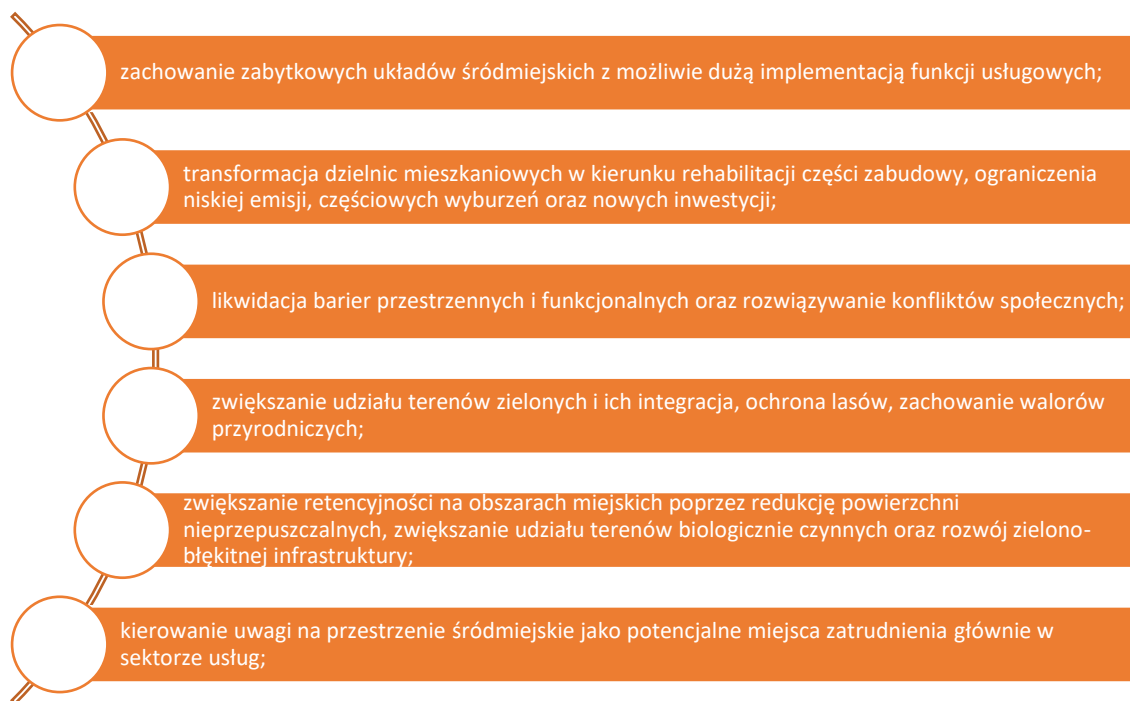
Tabela 4. Działania przypisane do poziomu zdegradowania gmin.

Cele i działania	Bardzo niski poziom problemów rewitalizacyjnych	Niski poziom problemów rewitalizacyjnych	Średni poziom problemów rewitalizacyjnych	Wysoki poziom problemów rewitalizacyjnych	Bardzo wysoki poziom problemów rewitalizacyjnych
C1					
1.1	X	X	X	X	X
1.2			X	X	X
1.3	X	X			
1.4				X	X
1.5	X	X	X	X	X
C2					
2.1	X	X	X	X	X
2.2				X	X
2.3	X	X	X		
2.4	X	X	X	X	X
2.5	X	X	X	X	X
2.6	X	X	X	X	X
2.7	X	X	X	X	X
C3					
3.1			X	X	X
3.2			X	X	X
3.3	X	X	X	X	X
3.4	X	X	X	X	X
3.5	X	X	X	X	X
C4					
4.1	X	X	X	X	X
4.2	X	X	X	X	X
4.3	X	X	X	X	X
4.4	X	X	X	X	X
4.5	X	X	X	X	X
4.6	X	X	X	X	X
C5					
5.1	X	X	X	X	X
5.2	X	X	X	X	X
5.3	X	X	X	X	X
5.4	X	X	X	X	X

Źródło: opracowanie własne

Kluczowe projekty

Rewitalizacja w województwie śląskim realizowana na terenach zamieszkałych i poza nimi powinna służyć rozwojowi społecznemu i gospodarczemu oraz obejmować działania bezpośrednio skierowane na pobudzenie i wspieranie grup problemowych. Generalnymi zasadami, którymi powinno się kierować przy realizacji projektów w ramach Regionalnej Polityki Rewitalizacji Województwa Śląskiego są:

Z uwagi na znaczące potrzeby rewitalizacyjne w województwie śląskim związane z występowaniem największej ilości terenów poprzemysłowych w kraju, jednostki samorządu terytorialnego w regionie posiadają wieloletnie doświadczenie w realizowaniu działań rewitalizacyjnych. Z programów rewitalizacji opracowywanych przez gminy wynika wprawdzie wiele projektów rewitalizacyjnych, ukierunkowanych na rozwiązywanie lokalnych problemów, jednak nadal niewystarczająca jest ilość kompleksowych przedsięwzięć realizowanych we współpracy JST. W ramach prac warsztatowych i analizy wyzwań wypracowano wstępną listę projektów regionalnych, określającą ich zakres, podmioty realizujące oraz potencjalne źródła finansowania. Lista ma charakter otwarty i będzie mogła być uzupełniana zgodnie z określonymi w kolejnej części dokumentu kryteriami wyboru projektów rewitalizacyjnych o znaczeniu regionalnym.

Część projektów ma charakter złożony, tworzą ją wiązki projektowe nadające całości charakter projektów zintegrowanych. W ramach nich projekty są względem siebie komplementarne i dopiero całościowa ich realizacja pozwoli osiągnąć zakładany rezultat.

Równocześnie należy pamiętać, że poza listą projektów znajdującą się poniżej, również w innych dokumentach regionalnych wskazuje się na realizację projektów lub przedsięwzięć dotyczących rewitalizacji. Wyróżnić należy tutaj przede wszystkim zapisy Strategii Rozwoju Województwa Śląskiego

„Śląskie 2030”, która wśród przedsięwzięć w obszarze rewitalizacji wymienia: „Reindustrialne Śląskie” oraz „Park Śląski- zielone serce regionu”.

Tabela 5. Lista projektów regionalnych zaplanowanych do realizacji w ramach Regionalnej Polityki Rewitalizacji Województwa Śląskiego.

Projekt regionalny	Realizowane cele Regionalnej Polityki Rewitalizacji Województwa Śląskiego	Zakres projektu regionalnego	Podmiot realizujący	Źródła finansowania
Śląski Fundusz Rewitalizacyjny	C1 C2 C3 C4 C5	<ul style="list-style-type: none"> • Utworzenie funduszu rewitalizacji wspierającego podmioty prowadzące rewitalizację. • Wsparcie w formie preferencyjnej pożyczki na inwestycje infrastrukturalne. • Wdrożenie zielonych grantów na działania związane z zazielenieniem gruntów niezabudowanych, niezagospodarowanych i zaniedbanych. 	Województwo Śląskie	Inicjatywa JESSICA, Budżet województwa
Strategiczny Operator Transformacji	C4 C5	<ul style="list-style-type: none"> • Identyfikacja terenów przemysłowych oraz monitorowanie ich stanu i analiza potencjału. • Aktywizacja potencjalnych interesariuszy, w tym budowanie partnerstw na rzecz rewitalizacji. • Waloryzacja i opracowanie potencjalnych scenariuszy wykorzystania terenu. • Wypracowanie zasad i stworzenie warunków dla wdrażania rozwiązań w zakresie zagospodarowania terenami przemysłowymi. • Koordynowanie realizacji i rekomendowanie źródeł finansowania projektów związanych z przekształcaniem terenów przemysłowych. 	Województwo Śląskie, Katowicka Specjalna Strefa Ekonomiczna S.A., Główny Instytut Górnictwa, Spółka Restrukturyzacji Kopalń S.A., Agencja Rozwoju Przemysłu S.A., spółki górnicze	Fundusze UE, Budżet województwa, Budżet państwa, Budżet JST, Inne instytucje
Rozbudowa systemu zarządzania terenami pogórnictwem na terenie województwa śląskiego (OPI-TPP 2.0)	C4 C5	<ul style="list-style-type: none"> • Inwentaryzacja terenów pogórnictwem i budowa bazy danych. • Waloryzacja terenów pogórnictwem wraz z ich walidacją. • Ocena potencjału terenów pogórnictwem w aspekcie polityki regionalnej. • Stworzenie cyfrowego repozytorium dokumentów, planów, szkiców, 	Główny Instytut Górnictwa, Województwo Śląskie	Fundusze UE, Budżet państwa, Wkład własny partnerów projektu

(w trakcie realizacji)		fotografii terenów pogórnicych woj. Śląskiego.		
Regionalny program rekultywacji obszarów szczególnego zagrożenia środowiska	C5	<ul style="list-style-type: none"> Działania na terenach zdegradowanych przede wszystkim lub wyłącznie pod względem środowiskowym, określanych mianem „bomb ekologicznych”, trudnych do samodzielnego rozwiązania przez gminę. 	Województwo Śląskie, Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych, NFOŚiGW JST	Budżet JST, Fundusze UE, Budżet województwa NFOŚiGW
Śląskie Programy Rewitalizacji-Szkolenia (w trakcie realizacji)	C2 C3	<ul style="list-style-type: none"> Wsparcie doradcze samorządów lokalnych w procesie rewitalizacji obszarów zdegradowanych. Spotkania o charakterze edukacyjno-doradczym. 	Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej, Województwo Śląskie	Fundusze UE, Budżet województwa
Witalne centra miast	C1	<ul style="list-style-type: none"> Działania infrastrukturalne i promocyjne mające na celu zachęcenie do życia w śródmieściach. Wprowadzenie instrumentów wynajmu mieszkań na preferencyjnych warunkach oraz ograniczenie ilości pustostanów poprzez aktywną politykę gospodarczą. Poprawa jakości przestrzeni publicznych jako miejsc odpoczynku i integracji. 	Województwo Śląskie, JST	Budżet JST, Fundusze UE, Budżet województwa
Sieć centrów aktywizacji i integracji	C2 C3	<ul style="list-style-type: none"> Powstanie sieci centrów aktywizacji i integracji, w tym samopomocy. Stworzenie miejsc, w których osoby wykluczone mogą aktywnie uczestniczyć w funkcjonowaniu społeczeństwa poprzez współpracę i rozwianie swoich kompetencji, w ramach centrów aktywizacji i integracji mogą funkcjonować banki czasu, punkty samopomocy, grupy sąsiedzkie. 	Województwo Śląskie, JST	Budżet województwa Budżet JST
Regionalny program edukacyjny w zakresie rewitalizacji	C2	<ul style="list-style-type: none"> Kampania promocyjna „rewitalizacja jako szansa rozwoju”. Podnoszenie wiedzy mieszkańców w temacie rewitalizacji. Budowanie poczucia współodpowiedzialności za przestrzeń. 	Województwo Śląskie	Budżet województwa

Źródło: opracowanie własne.

Kryteria wyboru innych istotnych projektów rewitalizacyjnych

Zakładając możliwość realizacji innych niż wskazane w dokumencie projektów oraz uzupełnianie ich listy określa się kryteria zgodnie, z którymi dokonywany będzie wybór kolejnych projektów.

W ramach kryteriów analizowany będzie stopień realizacji przez projekt założeń strategicznych Regionalnej Polityki Rewitalizacji Województwa Śląskiego. Dopuszcza się również możliwość wykorzystania wyników dodatkowych badań ewaluacyjnych, społeczno-gospodarczych oraz analiz, zleconych/wykonanych w ramach prac Urzędu Marszałkowskiego Województwa Śląskiego, w których wskazane zostaną rekomendacje/zalecenia odnoszące się do pożądaných kierunków interwencji. Dodatkowo brane pod uwagę będzie ukierunkowanie terytorialne projektu z uwzględnieniem obszaru interwencji w aspekcie rewitalizacji i różnicowań przestrzennych.

Analizie podlegać będzie:

- Stopień realizacji celów/działań wskazanych w dokumencie,
- Kompleksowość projektu, przejawiająca się w ilości realizowanych celów/działań, możliwości generowania efektów synergicznych,
- Stopień odpowiedzi na problemy rozwojowe wskazane w diagnozie sektorowej,
- Stopień realizacji zaleceń wskazanych w dodatkowych badaniach/analizach,
- Stopień oddziaływania projektu na grupy dotknięte problemami rewitalizacyjnymi,
- Regionalny charakter działań zaproponowanych w projekcie,
- Lokalizacja projektu na obszarach problemowych wskazanych w delimitacji obszarów interwencji,
- Zakres rzeczowy projektu oraz jego wpływ na rozwój regionu rozumiany jako kompleksowa realizacja zapisów polityki rewitalizacji i strategii rozwoju województwa,
- Realizacja projektu w partnerstwie (zawarte porozumienia, listy intencyjne, umowy na realizację).

W proces wyboru innych istotnych projektów rewitalizacyjnych zaangażowany będzie funkcjonujący w ramach Urzędu Marszałkowskiego Województwa Śląskiego zespół ds. rewitalizacji.²⁴

²⁴ Zespół powołany Zarządzeniem Marszałka nr 25/2018 z dnia 3 kwietnia 2018 (z późniejszymi zmianami).

System wdrażania

Regionalna Polityka Rewitalizacji Województwa Śląskiego stanowi element kompleksowego układu operacjonalizacji *Strategii Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2030”* będącej podstawowym dokumentem planistycznym regionu. Układ ten składa się z pakietu dokumentów sektorowych, które uszczegóławiają Strategię w swoich obszarach zainteresowań. Z uwagi na przekrojowy i horyzontalny charakter procesu rewitalizacji do realizacji celów Regionalnej Polityki Rewitalizacji Województwa Śląskiego przyczyniać będzie się również wdrażanie innych regionalnych dokumentów branżowych. Na poniższym schemacie przedstawiono główne powiązania pomiędzy celami operacyjnymi *Polityki...* a innymi dokumentami.

Rysunek 4. Powiązania między celami Polityki Rewitalizacji a innymi dokumentami.

Cele operacyjne Regionalnej Polityki Rewitalizacji Województwa Śląskiego	Dokumenty branżowe
<p>C1 Wysoka funkcjonalność i jakość przestrzeni publicznych oraz mieszkalnictwa</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego • Regionalna Polityka Miejska Województwa Śląskiego
<p>C2 Wzrost kompetencji społecznych i aktywności mieszkańców oraz ich udziału w życiu społeczności lokalnych, miast i regionu</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Strategia Polityki Społecznej Województwa Śląskiego • Regionalna Polityka Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego Województwa Śląskiego do roku 2030 • Regionalna Polityka Rozwoju Edukacji Województwa Śląskiego • Strategia Rozwoju Kultury w Województwie Śląskim
<p>C3 Poprawa konkurencyjności gospodarki regionalnej i lokalnej na obszarach oraz terenach zdegradowanych</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Regionalna Strategia Innowacji Województwa Śląskiego • Regionalna Strategia Rozwoju Gospodarczego Województwa Śląskiego
<p>C4 Zagospodarowanie obiektów i terenów zdegradowanych</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego • Regionalna Polityka Miejska Województwa Śląskiego • Polityka gospodarki niskoemisyjnej dla województwa śląskiego. Regionalna polityka energetyczna do roku 2030 • Strategia Rozwoju Kultury w Województwie Śląskim • Strategia Ochrony Przyrody Województwa Śląskiego do roku 2030
<p>C5 Poprawa jakości środowiska na terenach zdegradowanych</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Polityka gospodarki niskoemisyjnej dla województwa śląskiego. Regionalna polityka energetyczna do roku 2030 • Program ochrony powietrza dla terenu województwa śląskiego mający na celu osiągnięcie poziomów dopuszczalnych substancji w powietrzu oraz pułapu stężenia ekspozycji • Regionalna Strategia Innowacji Województwa Śląskiego • Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego • Strategia Ochrony Przyrody Województwa Śląskiego do roku 2030

Źródło: opracowanie własne.

Należy podkreślić, że działania o charakterze rewitalizacyjnym mają w głównej mierze charakter lokalny i właśnie ten szczebel odpowiada za inicjowanie tego typu działań oraz ich wdrożenie. Rola samorządu województwa, w tym zakresie koncentrować się powinna na działaniach koordynacyjnych oraz wspierających, jednocześnie to właśnie samorząd województwa powinien sterować, możliwym do udzielenia oraz uzyskania ze środków zewnętrznych, wsparciem.

Do głównych obszarów aktywności samorządu województwa w zakresie realizacji niniejszej *Polityki* zaliczyć należy:

- kierowanie środków przeznaczonych na realizację projektów rewitalizacyjnych współfinansowanych przez UE w oparciu o kryteria różnicujące poziom problemów rewitalizacyjnych podmiotów uczestniczących w procesie ubiegania się o te środki,
- zabieganie o uruchomienie dodatkowych środków zewnętrznych, w tym w szczególności krajowych na realizację kluczowych dla regionu projektów i zadań,
- wsparcie działań lokalnych, w tym w szczególności rewitalizacji obszarów nie ujętych ze względów formalnych w lokalnych programach rewitalizacji/gminnych programach rewitalizacji,
- działania na rzecz uwzględnienia w rozwiązaniach szczebla krajowego specyfiki i skali potrzeb rewitalizacyjnych jakie posiada województwo śląskie ze względu na strukturę osadniczą oraz zachodzące procesy transformacji,
- zabieganie i wykorzystanie nowych instrumentów krajowej polityki regionalnej, w tym: kontraktu sektorowego oraz porozumień terytorialnych na rzecz realizacji działań rewitalizacyjnych w gminach o wysokim stopniu koncentracji problemów,
- wsparcie instytucjonalne w zakresie opracowywania Gminnych Programów Rewitalizacji oraz ich wdrażania, a także wsparcie w procesie przechodzenia z Lokalnego Programu Rewitalizacji na Gminny Program Rewitalizacji.

W procesie wdrażania niniejszej *Polityki* samorząd województwa wspierał będzie działania służące rewitalizacji poprzez wykorzystanie następujących instrumentów:

- budżet obywatelski – promowanie działań związanych z polityką rewitalizacji;
- dedykowane konkursy w ramach RPO lub projekty z określonymi preferencjami dla wyznaczonego obszaru interwencji (kryterium premiujące lub dostępne);
- konkursy ofert – granty np. w dziedzinie kultury, sportu.

Do kluczowych zasad leżących u podstaw w realizacji polityki rewitalizacji określonej w niniejszym dokumencie zaliczyć należy zasady określone w *Strategii Rozwoju Województwa Śląskiego "Śląskie 2030"*, w tym w szczególności zasadę:

- partnerstwa i współpracy,
- subsydiarności,
- koncentracji terytorialnej i tematycznej,
- intensywności wsparcia,
- spójności,
- elastyczności,
- warunkowości,

- zrównoważonego rozwoju,
- zrównoważonego inwestowania,
- przezorności (ostrożności),
- prewencji (zapobiegania).

Dla realizacji skutecznej polityki rewitalizacji niezbędne będzie również wypracowanie systemu stałej obserwacji problemów rewitalizacyjnych oraz identyfikacji ryzyk związanych z potencjalnym wystąpieniem kolejnych obszarów problemowych. System ten wymagał będzie współpracy oraz komunikacji pomiędzy samorządem województwa a szczeblami administracji samorządowej oraz przedstawicielami innych sektorów, w tym w szczególności NGO.

Ramy finansowe

Zgodnie z ustawą o rewitalizacji możliwe jest uzyskanie finansowania Gminnych Programów Rewitalizacji ze środków budżetu Unii Europejskiej lub państwa, jeśli na podstawie rozporządzenia zostaną wskazane przez ministra właściwego do spraw rozwoju regionalnego wskaźniki i kryteria dla obszarów rewitalizacji, uwzględniające występowanie określonych negatywnych zjawisk.

Dodatkowym narzędziem wynikającym z Ustawy o rewitalizacji jest Specjalna Strefa Rewitalizacji. Gmina może udzielić dotacji właścicielom lub użytkownikom wieczystym, której wysokość nie przekracza 50% nakładów dla robót budowlanych oraz prac konserwatorskich i restauratorskich, jeżeli działania te przyczyniają się do realizacji przedsięwzięć rewitalizacyjnych. Szczegółowe informacje na temat dotacji (np. tryb postępowania z wnioskami, rozliczanie, warunki zwrotu, dokumenty) określone są w uchwale w sprawie ustanowienia Strefy.

Zgodnie z projektem pakietu legislacyjnego dla polityk spójności na lata 2021-2027 wysokość środków przyznanych Polsce wyniesie 66,8 mld euro. Cały budżet UE na ten okres ma osiągnąć wartość 1,074 bln euro, natomiast fundusz odbudowy 750 mld euro. Zakładając, że udział województwa śląskiego w całości środków przeznaczonych na regionalne programy operacyjne będzie podobny jak w poprzedniej perspektywie finansowej, kwota wsparcia UE w ramach nowego Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego może wynieść ok. 2,9 mld euro.

Nowym narzędziem jest mechanizm sprawiedliwej transformacji, którego łączna wartość ma wynieść co najmniej 150 mld euro. Składa się on z trzech filarów:

- Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji,
- systemu sprawiedliwej transformacji w ramach InvestEU,
- instrumentu pożyczkowego na rzecz sektora publicznego.

Środki w ramach mechanizmu mają służyć złagodzeniu skutków społeczno-gospodarczych transformacji ekologicznej w najbardziej dotkniętych regionach. Wdrażanie Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji zaplanowano w ramach polityki spójności. Przydział środków z Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji dla Polski ma wynieść 3,5 mld euro. Poprzez system sprawiedliwej transformacji w ramach InvestEU inwestycje w regionach objętych sprawiedliwą transformacją wspierane będą za pośrednictwem dowolnego segmentu polityki InvestEU na podstawie określonych przez państwa członkowskie terytorialnych planów sprawiedliwej transformacji. Zatwierdzenie tych planów umożliwi korzystanie z wszystkich filarów mechanizmu sprawiedliwej transformacji, w tym instrumentu pożyczkowego na rzecz sektora publicznego, którego składnik pożyczkowy zostanie udostępniony przez Europejski Bank Inwestycyjny. Zarządzanie składnikiem dotacyjnym zostanie powierzone Komisji Europejskiej w formie zarządzania bezpośredniego. W celu otrzymania dotacji niezbędne będzie uzyskanie finansowania z Europejskiego Banku Inwestycyjnego. Wsparcie ma objąć inwestycje sektora publicznego, które przynoszą bezpośrednie korzyści i zaspokajają szczególne potrzeby rozwojowe związane z transformacją terytoriów i regionów wskazanych w planach sprawiedliwej transformacji.

Dodatkowym środkiem mającym na celu odbudowę Europy po kryzysie wywołanym rozprzestrzenieniem się choroby COVID-19 jest inicjatywa NextGenerationEU o wartości 750 mld euro, której centralny element stanowi Instrument na rzecz Odbudowy i Zwiększania Odporności (672,5 mld

euro). Instrument ten ukierunkowany jest na zwiększenie zrównoważoności i odporności gospodarek w oparciu o ich ekologiczną i cyfrową transformację. Wsparciem z niego zostaną objęte projekty wynikające z Krajowego Planu Odbudowy.

W KSRR opierając się na SOR wskazano, że „ciężar finansowania inwestycji publicznych będzie przenoszony w większym stopniu na środki krajowe (zarówno publiczne, jak i prywatne). Oznacza to, że zadania dotychczas realizowane ze środków polityki spójności będą stopniowo finansowane w oparciu o krajowe środki publiczne (tj. z budżetu centralnego, jak i z budżetów samorządowych – przy wzroście roli tych ostatnich w finansowaniu wysiłku rozwojowego)”.

Działania wynikające z Regionalnej Polityki Rewitalizacji Województwa Śląskiego mogą być zatem finansowane m.in. z:

- środków własnych jednostek samorządu terytorialnego województwa śląskiego;
- środków pochodzących z budżetu państwa;
- środków pochodzących z budżetu Unii Europejskiej (m.in. Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego, Europejski Fundusz Społeczny, Fundusz Spójności, mechanizmu sprawiedliwej transformacji oraz inne inicjatywy KE związane z transformacją regionów pogórnich);
- innych źródeł zagranicznych (m.in. Norweski Mechanizm Finansowy, Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego);
- funduszy pochodzących z międzynarodowych instytucji takich jak np. Europejski Bank Inwestycyjny, Bank Światowy;
- funduszy prywatnych.

System monitoringu

Prowadzenie działań rewitalizacyjnych wymaga regularnego monitorowania postępów prac i dokonywania oceny ich kompleksowości oraz skuteczności. Właściwy dobór wskaźników oraz częstotliwość ich weryfikacji są niezbędne dla zapewnienia możliwości dokładnej analizy zachodzących zmian, wczesnego wykrywania nieprawidłowości oraz właściwego reagowania na nie.

System monitoringu *Regionalnej Polityki Rewitalizacji Województwa Śląskiego* będzie opierał się przede wszystkim o analizę wskaźnikową. Wykorzystywane w tym celu będą ogólnodostępne dane statystyczne, które według potrzeb mogą być uzupełniane dodatkowymi badaniami. Uzupełnieniem prowadzonej analizy wskaźnikowej będzie ocena realizacji projektów ujętych w dokumencie *Regionalnej Polityki Rewitalizacji Województwa Śląskiego*. Przedmiotowe analizy będą dokonywane w cyklu rocznym. Wskazane powyżej elementy monitoringu polityki rewitalizacji będą stanowiły materiał wejściowy do sporządzenia Raportów monitoringowych z realizacji strategii rozwoju województwa oraz Raportów o stanie województwa, których obowiązek opracowania nakłada ustawa o samorządzie województwa z dnia 5 czerwca 1998 r.

Ocena wyników monitoringu będzie podstawą do podejmowania decyzji o kontynuacji realizacji zapisów dokumentu i ich ewentualnej modyfikacji.

Odpowiedzialność za przeprowadzanie oceny skuteczności wdrażania *Regionalnej Polityki Rewitalizacji Województwa Śląskiego* spoczywa na Zarządzie Województwa Śląskiego. Jednostką odpowiedzialną za prowadzenie monitoringu będzie komórka właściwa ds. opracowywania strategii rozwoju województwa w strukturze organizacyjnej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Śląskiego.

Tabela 6. Wskaźniki monitoringowe.

Cele	Wskaźnik	Pożądana tendencja
C1 Wysoka funkcjonalność i jakość przestrzeni publicznych oraz mieszkalnictwa	pustostany na 100 mieszkań w zasobie gminnym	Spadek
C2 Wzrost kompetencji społecznych i aktywności mieszkańców oraz ich udziału w życiu społeczności lokalnych, miast i regionu	Liczba osób w rodzinach objętych pomocą społeczną na 1000 mieszkańców	Spadek
	liczba osób dotkniętych przemocą w rodzinie na 1000 mieszkańców	Spadek
C3 Poprawa konkurencyjności gospodarki regionalnej i lokalnej na obszarach i terenach zdegradowanych	Wskaźnik G - podstawowych dochodów podatkowych na 1 mieszkańca gminy przyjęty do obliczania subwencji wyrównawczej	Wzrost
	Saldo rejestracji przedsiębiorstw wg. rejestru REGON - sektor prywatny	Wzrost

C4 Zagospodarowanie obiektów i terenów zdegradowanych	Powierzchnia gruntów zdewastowanych i zdegradowanych wymagających rekultywacji	Spadek
C5 Poprawa jakości środowiska na terenach zdegradowanych	Obszar gminy o przekroczonym średniorocznym stężeniu pyłu PM 2,5 (%)	Spadek
	powierzchnia dzikich wysypisk na 100 km ² powierzchni	Spadek

Źródło: opracowanie własne

Aneks metodologiczny

Obszar interwencji w aspekcie rewitalizacji - zróżnicowanie poziomu problemów rewitalizacyjnych

Delimitacja przeprowadzona została na podstawie 22 wskaźników, które zostały przypisane do odpowiadającego im jednego z czterech obszarów. Wartości bazowe wskaźników zostały znormalizowane, tak aby zapewnić ich porównywalność. W kolejnym etapie przypisane zostały wagi do znormalizowanych wskaźników adekwatne do ich znaczenia w procesie wyznaczania obszarów wymagających interwencji. Dla każdej z gmin została wyliczona ostateczna wartość wskaźnika sumarycznego uwzględniająca wagowanie wskaźników.

Analiza wskaźników pozwoliła na opracowanie listy gminy, szeregującej je pod względem wyzwań rewitalizacji, z którymi każda z nich musi się zmierzyć w najbliższych latach. Podział na 5 grup gmin o podobnym poziomie zdegradowania wyznaczony został za pomocą kwantyli. Do każdej z grup przypisana została podobna liczba jednostek samorządu terytorialnego.

Tabela 7 Wskaźniki wykorzystane na potrzeby delimitacji OSI.

OBSZAR SPOŁECZNY	OBSZAR PRZESTRZENNO-TECHNICZNY	OBSZAR ŚRODOWISKOWY	OBSZAR GOSPODARCZY
Wskaźnik	Wskaźnik	Wskaźnik	Wskaźnik
Współczynnik obciążenia demograficznego osobami starszymi	Liczba mieszkań z centralnym ogrzewaniem na 1000 mieszkańców	Udział parki, zieleńce i tereny zieleni osiedlowej (ha na 1000 mieszkańców)	Sektor prywatny - osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 1000 mieszkańców
Długotrwale bezrobotni na 1000 mieszkańców	Pustostany na 100 mieszkań w zasobie gminnym w 2016	Obszar gminy o przekroczonym stężeniu PM10 (%)	Wskaźnik G - podstawowych dochodów podatkowych na 1 mieszkańca gminy.
Saldo migracji na 1000 osób	Średnia zaległość na 1 mieszkanie w zasobie gminnym w 2016	Obszar gminy o przekroczonym stężeniu PM2,5 (%)	Udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem
Liczba uczestników imprez kulturalnych na 1000 mieszkańców	Liczba mieszkań z dostępem do ustępu spłukiwanego na 1000 mieszkańców w 2016	Obszar gminy o przekroczonym stężeniu benzopirenu (%)	Saldo przedsiębiorstw wg. rejestru REGON (2012-2018) - sektor prywatny
Liczba dzieci 3-5 lat przypadająca na 1 miejsce przedszkolne	Ludność korzystająca z sieci kanalizacyjnej na 1000 mieszkańców w 2017	Powierzchnia dzikich wysypisk na 100 km ² powierzchni 2017 r.	
Liczba osób w rodzinach objętych pomocą społeczną na 1000 mieszkańców	Liczba wypadków z udziałem pieszych w latach 2012 - 2018 na 1000 mieszkańców		
Liczba osób dotkniętych przemocą w rodzinie na 1000 mieszkańców			

Źródło: Opracowanie własne

Obszary zdegradowane i rewitalizacji na terenie województwa śląskiego

Podstawy prawne

Głównym aktem prawnym dotyczącym dokumentów rewitalizacyjnych jest ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji. Innym dokumentem poruszającym tematykę rewitalizacji i obowiązującym dla przygotowujących lokalne programy rewitalizacji są Wytoczne w zakresie rewitalizacji w programach operacyjnych na lata 2014-2020.

Cel badania

Celem badania była inwentaryzacja przestrzenna programów rewitalizacji obowiązujących w gminach województwa śląskiego. Dane o lokalizacji i powierzchni obszarów zdegradowanych i rewitalizacji zdelimitowanych w dokumentach gminnych pozwalają na analizę ilościową oraz przestrzenną w skali województwa.

Pozyskanie danych

Dane dotyczące obszarów zdegradowanych oraz rewitalizacji zostały pozyskane z Lokalnych Programów Rewitalizacji (LPR) oraz Gminnych Programów Rewitalizacji (GPR) gmin województwa śląskiego, które w trakcie tworzenia dokumentu obowiązywały w gminach. Pierwotna inwentaryzacja została przeprowadzona w 2018 r. a następnie zaktualizowana w 2020 r. (inwentaryzacja dokumentów wg stanów na dzień 15 czerwca 2020 r.) o dokumenty przyjęte od czasu pierwszych prac. Dokumenty, których horyzont czasowy został przekroczony nie były brane pod uwagę. Obszary zdegradowane i rewitalizacji zostały zdigitalizowane na podstawie opracowań kartograficznych zamieszczonych w LPR/GPR. W przypadku braku takich opracowań, obszary wyznaczane były na podstawie zapisów dokumentów. Inwentaryzacja pozwoliła na analizę przestrzennego rozkładu obszarów zdegradowanych oraz rewitalizacji w gminach, a także analizę ilościową wykorzystania limitów delimitacji obszarów. Pozyskane dane pozwolą także, zgodnie z potrzebami, na dalsze analizy specyficzne dotyczące tego zasobu.

Przemysł tradycyjny i tereny poprzemysłowe

Na potrzeby analizy uprzemysłowienia regionu, jego wpływu na rozwój gmin oraz oszacowania skutków jaki przemysł pozostawił po sobie w postaci terenów poprzemysłowych przeprowadzono ankietę wśród samorządów lokalnych dotyczącą tej gałęzi gospodarki. Ankieta przeprowadzona została w sierpniu i wrześniu 2018 r. W badaniu ankietowym wzięło udział 130 gmin województwa śląskiego, dzięki czemu uzyskano responsywność na poziomie 77,8%. Wskazując na typy gmin: wśród gmin miejskich odpowiedź udzieliło 75% gmin miejskich, odpowiednio 77% gmin wiejskich i 86% gmin miejsko-wiejskich. Analizując całościowo liczbę wypełnionych ankiet, to połowę odpowiedzi przekazały gminy wiejskie (57%) następnie gminy miejskie (28%) oraz miejsko – wiejskie (15%). Struktura gmin biorących udział w ankiecie jest podobna do struktury wszystkich gmin województwa, więc wszystkie typy gmin są w podobny sposób reprezentowane. Na ankietę składało się 11 pytań, w tym ogólne, dotyczące samych gałęzi gospodarki oraz szczegółowe dotyczące aspektów ilościowych (powierzchnia terenu, udział terenów na których prowadzone są prace rekultywacyjne) oraz jakościowe (ocena wpływu działalności, ocena wpływu likwidacji przedsiębiorstw). Duża liczba odpowiedzi na ankietę pozwoliła na zbudowanie przemysłowego obrazu województwa. Ankieta składała się z dwóch części dotyczących następujących zagadnień:

- Część I. Rodzaje działalności przemysłowej i ich wpływ na rozwój gminy.
- Część II. Wpływ zaprzestania działalności przemysłowej oraz prace rekultywacyjne na terenach poprzemysłowych.

Na potrzeby analizy zagadnienia określono, że przemysł tradycyjny skupiony jest wokół 11 branż skatalogowanych wg Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD):

- wydobywanie węgla kamiennego i brunatnego (kopalnie; PKD – B.05);
- górnictwo żelaza i metali nieżelaznych (PKD – B.07);
- wydobywanie kamienia, piasku i gliny (kamieniołomy, piaskownie i żwirownie itp.; PKD – B.08);
- produkcja wyrobów tekstylnych (przędzalnie, produkcja tkanin, wykańczanie wyrobów tekstylnych; PKD – C.13);
- wytwarzanie i przetwarzanie koksu i produktów rafinacji ropy naftowej (koksownie itp.; PKD – C.19);
- produkcja chemikaliów i wyrobów chemicznych (produkcja nawozów, tworzyw sztucznych, pestycydów, farb i lakierów itp.; PKD C.20);
- produkcja wyrobów z surowców niemetalicznych (huty szkła, produkcja wyrobów porcelanowych i ceramicznych, betonu, cementu, gipsu itp. PKD C.23);
- produkcja metali (hutnictwo i odlewnictwo metali, PKD C.24);
- produkcja maszyn i urządzeń (maszyny przemysłowe i rolnicze, silniki i turbiny do maszyn, piece, urządzenia dźwigowe itp.; PKD C.28);
- produkcja pojazdów samochodowych (samochody osobowe, autobusy, ciężarowe i części; PKD C.29);
- produkcja pozostałego sprzętu transportowego (statki, łodzie, lokomotywy, tabor szynowy, statki powietrzne, pojazdy wojskowe, motocykle, rowery itp. PKD C.30).

Analiza odpowiedzi w ankiecie pozwoliła na oszacowanie wielkości oraz wpływu przemysłów tradycyjnych na gminy województwa. Zarówno w kontekście samych terenów przemysłowych pozostałych po przedsiębiorstwach, które zakończyły działalność, jak również ich wpływu na funkcjonowanie gmin w różnych aspektach.

Spis rysunków, wykresów, tabel i map

Rysunek 1. Rewitalizacja a odnowa wsi.	11
Rysunek 2. Obszary diagnozy problemów rewitalizacyjnych w województwie śląskim.	12
Rysunek 3. Cel generalny i cele operacyjne.	46
Rysunek 4. Powiązania między celami Polityki Rewitalizacji a innymi dokumentami.	56
Wykres 1. Piramida ludności województwa śląskiego wg stanu na 2018 r.	14
Wykres 2. Odsetek osób w gospodarstwach domowych zagrożonych ubóstwem wg rodzajów granic ubóstwa w województwach i Polsce w latach 2009-2018 (%).	16
Wykres 3. Liczba przestępstw o charakterze kryminalnym stwierdzonych przez Policję w zakończonych postępowaniach przygotowawczych.	17
Wykres 4. Frekwencja w wyborach samorządowych do rad gmin i rad miast na prawach powiatów w 2018 r.	18
Wykres 5. Wykorzystanie gruntów w kraju i województwie śląskim w 2018 r.	19
Wykres 6. Wyposażenie mieszkań w województwie śląskim w instalacje w 2018 r.	21
Wykres 7. WDB województwa śląskiego w latach 2000-2017 w podziale na sektory gospodarki.	24
Wykres 8. Podmioty w rejestrze REGON w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców w latach 2009-2018.	25
Wykres 9. Rozkład liczby gmin wg. udziału powierzchni objętej obszarami zdegradowanymi.	32
Wykres 10. Rozkład liczby gmin wg. udziału powierzchni objętej obszarami rewitalizacji.	32
Wykres 11. Liczba gmin, w których obecnie prowadzona jest działalność w branżach przemysłu tradycyjnego.	35
Wykres 12. Średni wpływ działalności przemysłu tradycyjnego na rozwój i funkcjonowanie gminy... ..	36
Wykres 13. Tereny zdegradowane: część terenu na jakiej podejmowane są działania rekultywacyjne.	37
Tabela 1. Aktywność ekonomiczna ludności w wieku 15 lat i więcej w województwie śląskim i Polsce w 2018 r.	27
Tabela 2. Analiza SWOT.	39
Tabela 3 Lista gmin według poziomu problemów rewitalizacyjnych.	45
Tabela 4. Działania przypisane do poziomu zdegradowania gmin.	50
Tabela 5. Lista projektów regionalnych zaplanowanych do realizacji w ramach Regionalnej Polityki Rewitalizacji Województwa Śląskiego.	52
Tabela 6. Wskaźniki monitoringowe.	61
Tabela 7 Wskaźniki wykorzystane na potrzeby delimitacji OSI.	63
Mapa 1. Zmiana liczby ludności w gminach województwa śląskiego w latach 2000-2018.	13
Mapa 2. Odsetek dzieci objętych opieką w żłobkach w powiatach województwa śląskiego w 2018 r. (%).....	15
Mapa 3. Udział korzystających z sieci wodociągowej, kanalizacyjnej i gazowej w ogóle ludności w województwie śląskim w stosunku do średniej krajowej 2018 roku.	20
Mapa 4. Obszary ochrony przyrody w województwie śląskim	22

Mapa 5. Emisja zanieczyszczeń pyłowych z zakładów szczególnie uciążliwych w powiatach województwa śląskiego w roku 2018 [t/r].	23
Mapa 6. Stopa bezrobocia rejestrowanego w powiatach województwa śląskiego w 2018 r.	26
Mapa 7. Udział obszarów zdegradowanych w ogóle powierzchni gminy.	31
Mapa 8. Udział obszarów rewitalizacji w ogóle powierzchni gminy.	31
Mapa 9. Przemysł tradycyjny, tereny wymagające rekultywacji oraz poddane rekultywacji w województwie śląskim	34
Mapa 10. Delimitacja obszaru interwencji w aspekcie rewitalizacji.	44